YIL 6 AĞUSTOS 1970 SAYI 71

YENİ DERGİ

AYLIK SANAT DERGİSİ

BEHÇET NECATİGİL
KARELER

ECE AYHAN
ORTA İKİDEN AYRILAN ÇOCUKLAR

ÜLKÜ TAMER
OYUNCAKLAR

SELİM İLERİ
MÜSAMERE

NEDİM GÜRSEL
CAMLAR BUĞULANDI

PREDRAG VRANICKI
SOSYALİZM VE YABANCILAŞMA

AFİFE BATUR
NEREYE? NİÇİN? NASIL?

TURAN EROL
RESİM ÜZERİNE NOTLAR

KAVAFİS İÇİN ON İKİ ŞİİR — YANNİS RİTSOS
ÖLÜMÜN ADI — FETHİ NACİ

ORHAN KEMAL'İN NOT DEFTERİNDEN PARÇALAR
BURSA CEZAEVİ NOTLARI

DE YAYINEVİ

BEŞ LİRA

YENİ DERGİ

Yöneten Memet Fuat

Aylık sanat dergisi. Sahibi : Metin Yasavul. Yazı işleri sorumlusu : Fuat Bengü. Yönetim yeri De Yayınevi, Ankara Caddesi, Vilâyet Han, Kat 2, Nr. 14, Cağaloğlu. Telefon 26 20 93. Abonesi : Bir yıllık 50 lira, iki yıllık 100 lira. Dış ülkelere bir yıllık 75 lira, Amerika'ya bir yıllık 100 lira. Dizgi : Eko Basımevi. Baskı : Şenel Basımevi.

ŞİİR

KARELER 74 Behçet Necatigil

ORTA İKİDEN AYRILAN 78 Ece Ayhan

OYUNCAKLAR 80 Ülkü Tamer

ŞİİRLER 82 Hasan Emre

ŞİİRLER 92 Yannis Ritsos

HİKÂYE

MÜSAMERE 99 Selim İleri

CAMLAR BUĞULANDI 104 Nedim Gürsel

EDEBİYAT

BURSA CEZAEVİ NOTLARI 109 Orhan Kemal

DÜŞÜNCE

YABANCILAŞMA SORUNU 126 Predrag Vranicki

MİMARLIK

NEREYE? NİÇİN? NASIL? 138 Afife Batur

RESİM

RESİM ÜZERİNE NOTLAR 145 Turan Erol

KİTAPLAR

ÖLÜMÜN ADI 149 Fethi Naci

BEHÇET NECATİGİL

KARELER

11

REMİL

Öğretir bir hastalık nedir güvendiğimiz
dönüp dönüp saplandığım düşünce
bir gemi korkulu açıklarda
kaçak demirler boşaltır.

Nedir yollarda öldürülür
unutmak fal açar kapar gizlerimizi
bir gün gene de çözülmez remil
katılınca bize biri yazdığımız yazmaya.

Bâzı şeyler bizde kalsa varsa
sıkışık da dursa sizi üzmeye
gaz uçar tutulamıyorsa
olunca onsuz kimse aklm bozmaya!

12

HECE OKUMAK

Yazdığımız çocukça
kayarken takılır silmeye kalkarız
yayılır boşuna leke.

Oyalanıyorduk tek kâğıt, bozuldu
bakar üzülüyoruz alır kalemi
gülümser düzelir yanlış.

Bir şey bizden değişmez kâğıtta
nerde -- kaldı aldanış
önce ve sonra hep onun yazdıkları.

13

EVLİLİK

Çıkar yalnızlığından boşluk dönerken
bir yalnız bir yalnızı çeker yalnızlığına.

14

HASSAS TERAZİ

Ben nerde a dediysem
orda a
önümde ibresi sağa sola
kımıldayan terazi.

Az uzağınıza gittiysem
böyle daha iyi göresiz
bir hafif yankı denizler ötede
ses eder siz.

Hep kendim için mi bâzı şeyleri
gizlediysem bilmeseniz
başka dünyalarda a vardı
görülür hesâbı ben/de a dediysem.

15

YAZMALAR

Bir zamanı hüzünle hatırlatır
kaplamış süslemiş yazmalar
dolu gönülleri ondan mı?

Ancak şimdi pişman mı
sonra bile belki kaldığına biraz
hayalde yazmalar bugüne?

İki yanı dik duvar mağarada ışık
karanlık yön olsaydı
saklı esirgedi biz istedik.

16

EŞYALAR

Eşyaları uzun zaman yaşatmak
çocuklar bilmez
bilir bâzı kadınlar önce onları.

17

ÇEKME

Yazdığımız kendisi olamamış bir şey
bir çekmeye dikkati çekme küçüklüğü
ilersini düşününce iyidir.

Neler yok gelecekte insanı güldürecek
alın yukarda aşağı soldan sağa
yazımız kara çalar.

Sezdirmeden bakışları kendimizden öteye
nasıl geçirmeli gelmesi kolay
da zor yavaşça gitme.

ECE AYHAN

ORTA İKİDEN AYRILAN ÇOCUKLAR İÇİN ŞİİRLER

I

Açıl doğu açıl! açıl dağarcığım
açıl arapların at koşturmaları açıl!
davulun eski arkadaşıyla başlıyoruz
yakışırlığını yitirmeyen

ve bacadan giren bir adamın kara gece
ya öldürdüğünü ya öldürüldüğünü de bilerek
bismillah tû hafız post
insanoğlu babasızdır

"bir dahaki gelişte dünyaya, nehir yollarından döneceğiz"

II

Denize atılmış şiirdir bence
yurtsayan, yurdu bilinmeyen bir yıldız

şiirin deniz kıyısındaki sesine bırakılmış ölümdür
yanacak sarayların kestiği bir yarım ay

III

Ey erkek şehrazat! suriye mantığı
aydınlık bir el yazısını buruşturan
ey son taksitlerini yatıranların kentindeki okuyucu!
her yakın zulmün küçük hisseli uzak ortağı

bütünleyemez mi sanıyorsunuz çalışır bir şiir kara
yukarda parçalanmış yüzleri
türkiye mezarlığının derinliklerinden çıkarıp

işte rıh ve hokka!
zulme karşı hadisler derleyen baba ve
koşarlı ayaklarıyla oğul

mahmuzlu bir su üstü gemisi sığlığa oturmuştur
uzun ölülerin gömülmeleri uzamış denizlerdeyse
hiç bitmez

yorulan bir şiirin ayak değiştirmesi

ala ala hey! artık şarkı olacak
şiirin döndermesine genç hallaçlar ve
kuşbakışlı çocuklar karşılık veriyorlar
salarak gürlüklerine göğün uçurtmalar, hurra!

ÜLKÜ TAMER

Üç şiir :

OYUNCAKLAR

1

Yoksul çocukların hayal güçleri
daha zengindir zengin çocuklarından
çünkü daha basittir oyuncakları.

Zengin adam oğluna
sallanan atlar alır,
yoksul çocuk at yapar
eline geçirdiği sopayı.

— Ah kardeşim,
uçurtma uçurdum at üstünde,
uçurtmamın kuyruğuna takıldı
atımın yelesi,
uçurtmamın yelesi
gün doğusundan esti.

2

İlk oyuncak neydi?
Kilden mi yapılmıştı, sazlardan mı?

— Taştan bir asker yaptım
kurtarsın diye babamı,
sonra boyadım onu
yağmurla.

Asker, dağları aş bu gece,
o iri adamın mağarasına git,
köşede duran babamı getir.

3

Havada bir topacın kırbacı saklı,
bütün fırıldakları döndürüyor.
— Benim fırıldağım büyüyecek,
kasabadaki değirmen gibi olacak,
hepimize buğdaylar öğütecek.

HASAN EMRE

Hasan Emre 1942'de Antalya'da doğdu. Bir kol işçisinin oğludur. Şimdi Kırklareli'nde oturuyor.

HER ÖLÜ BİR BİLDİRİ

Devriliriz bir kurşunla zamana asılarak
Çaresiz devriliriz.
Göğsümüzü delip geçen demir,
Başımızı bereleyen taş, sopa
Kanlı bir nokta olacak
Yıkılmakta olanın sonuna.

Biz ki çiçekler iliştirip ağzımıza
Doldurur gibi bir boşluğu kendiliğinden
Mavileşerek hava ve su
Alıverdik kavgamızda yerimizi.
Biz ki tepeden tırnağa cesaret ve korku,
Ölüm ve hayat tepeden tırnağa.

Kıvılcımlar saçarak bilenir bıçak taşlarda,
Hançer eksilerek sıvrilir.
Bir kurşun bir kurşun daha
Alır götürür pasını namluların
Kıvranan alanlar gibi ayakta içimiz
Devriliriz gözlerimiz yanar halkın bilendiği yerde.

Dalga ağızlarını açınca deniz
Aralanan böğründe maviliğin — tam orda
Balıkların kuyruk sesi nasıl —
Kanat sesiyle kucaklaşırsa kuşların
Tam öyle — sessizliğimizle
Hayatın ve ölümün kesiştiği yerdeyiz.

Dalgalı uğultularla renksizleşerek
Ve bir baş dönmesiyle yavaşça
Silinir gözümüzde dünya

Kaynaşan karşıtlığı sesliyor sessizliğimiz
Hayatı ve ölümü yani
Yani kendimizi.
Doğurgan bildiriler yerine
Aralanmış gözlerimiz asılı alanlarda
Artık her ölü bir bildiri

Ellerimizle bastırdığımız yaramızdan
Çağımızın kanı akıyor toprağa.
Her damlası bir kurşun gibi ağır
Her damlası bir nokta.

Diz kırmadan budanmış ağaçlar gibiyiz
Dimdik ve mağrur.
Okunmuş bir sayfa gibi çevrilen
Çaresiz devriliriz
Sürmesin diye o hayın
Birlikteki yalnızlığımız.

GÖZLERLE YÜRÜMEK

Çarşaf gibi gerdiğimiz ovaları
Dağlarla çiviledik toprağın gergefine
Atılmış köprülerin ötesinden
Herkes gözlerini aldı geldi
Uçuşa hazırlanıyor kuşlarımız yine
Yüreğimizin dallarında

Her şey ölesiye aç şimdi
Halk gözlerini aldı geldi

Gözler ki bir balık kadar diri
Bir balık kadar tuzlu ve oynak
Yüzümüzün havuzunda
Artık susmak da elde değil
Bir hançer gibi sivri

Herkes gözlerini aldı geldi

Ağaçlar — yerin yeşil elleri —
Atılmış köprülerin ötesinde
Sallanarak uğurladı bizi
Yapraklarını vurarak birbirine
Başı kepli bir çocuk gibi
Karşıladı yine

Yürüyelim biz yürüdükçe
Denizler serinler uzanarak dağların gölgesinde
Süreklilik artırmadan katılığı
Öpüşleri acıltmadan bu durgunluk
Yürüyelim soluk soluğa ve terli
Hem yürürken öpüşürüz de

Yürüdükçe tanırız bu diyarda gezeni
Öğrenmeden bileni bilmeden sezeni
Suya bakar gibi bakarlar adama
Kızınca ölümüne kinli
Artık hayatın ve ölümün elimde dizginleri
Halk gözlerini aldı geldi

Her şey ölesiye aç şimdi
Halk gözlerini aldı geldi

ŞAFAK GÜLÜ

Devrimler eskiyor gözümde
İyinin tohumu atılıyor dağlardan başlayarak
Ellerimde çiçekler — ellerim sevgi tası —
Serpiyorum kendimi üstünüze
Sarı saçlı sevgilim
Günahım onurum
Ayaklarına kapanan yollarda
Büyüyerek geliyorum sana

Tanrıyım ben kendini durmadan aşan
Sivrildikçe daha hızlı yeller eser yüreğimden
Sözlerim köpük içindedir
Konuşsam
Su düşer toprak kabarır
Bir yerde kurşuna dizilince insanlar
Ben akarım damarlarından

Ne yapsam eylemi tutmuyor kelimeler
Toprağın sancısı sarartırken başakları
Açlığı emerken analarından çocuklar
Ve oyuncak dükkânlarda
Sevdikleri meyveleri satarlarken
Ölmek gövdemizi kaçırmak hayattan

Zordur kendinin ötesinde sevda aramak
Gelinler adına ak tüylü
Çocuklar kuşlar adına
Uzamış sakallar el ayak yarık
Kan içinde zordur kendini geçmek
Ve namuslu olmak sonuna kadar

Madem acılardan geçerek harlanıyor yürek
Sular çarpışarak köpürür
O damıtılmış acıya
Ta içine bakacağım halkımın gözlerinden
Orda hayat görünür
Halılar dokunurken tezgâhta
İştahla gerinir nehirler ormanlar
Karacaoğlan Pir Sultan ve Yunus orda
El eledir.

Şiirden yürektir yıldızlar orda
Çocukları uykuya çağıran nınni
Ayağımdaki çoraba işlenmiştir
Ve göğe saldıran dağların gücü
Halkımdan gelir

İz tutmaz aydınlık
Hayat sevincinin anası
Birleşmek sevdasında gökte sesler
Her biçim rengini seçiyor usulca
Bir renge koşuyor her renk

Gözlerimizde gezinirken insan gölgeleri
Yeryüzü yıldızlarını tutuşturuyorum çoban ateşlerinden
Kan gülü değil sabahın ağzında açan
Yeni bir doğum
Şafak gülleri

KORKU

I

Kaçışların simgesi oynak gözler
Casus bir nokta tarar içinizi
Her şey susar
Ve kurşun yarası duvarlarda adım başı
Anımsatır açlığı çocuklarınızı yokluğu
Gitmez ayaklar önünde gerinen bir boşluk sarar içinizi
Küfürler biriktikçe gözlerinize
Doğrulur bağırmak
Ama açlık çocuklar kurşun yarası
Büyür içinizde çaresiz
İki yüzlülüğün uğultusu

II

Belki üşüten parlaklığı namluların
Sokak başlarını beklemede
Her şeyden habersiz yürüyorsunuz
Çoğaltılmış yüzlerle durmadan
Birikmiş bakımsızlıklarla belki de unutmalarda
Bir sessizlik uyarımı

Çok geç sezmediniz se — bir patlama —
İşte kopardılar gölgenizden sizi
Onmaz bir sızı sessizlik
Ta bize dek uzar işte
Açtığı yaradan büyük kurşunların ağzı

III

Yanıtlanmamış sorular gibi gözlerin
Afallamış boşlukta birden
Bir durgunluksun anlamsız
Ve açık ağzın
Kuşkular büyüten birbirinin gözlerinden
Kocaman bir "SUS"
Ürküten sessiz uyarım —
Kıpırdamayın bakmayın çevrenize
Neden bu demeyin hele
Namlular köşe başlarını beklemede —

IV

Casus bir nokta bakar hep içinize
Açtığı yaradan büyük ya kurşunların ağzı
Gövdesiz sesler yükselir içinizden ve yabanıl —
Bir tür yurtsuzluk duygusu avuçlarında büyüyen
Anlamsız savrukluk nedensiz kuşkular
Ürkek vurdumduymazlık yani
Açma diyorum sana dur açma
Sudan akıcı yıldızsız gece girer avuçlarına
Ama elleri kapamak sımsıkı nedir ki
İçten avuçlara yüklenen gece kovulmayınca —

V

Sakın kıpırdama dur konuşma
Çınlamalı sessizlik kuşatıyor çevremizi
Dinliyor soyunmuş tüm utanmalardan
İzlenilme ürpertisi bu kıl diplerinde çöreklenen

Kulakları kirişte üstümüze eğilmiş gök
Ve akıllı bir dikkatle şaşkın göz kırpışlarla
Bakıyorlar içimize yıldızlar
Sustur içini sustur hemen

VI

Bu bir alışılmış nokta hiçbir özelliği olmayan
Çekiç yarası duvarda belli
Tavanda sırtüstü yatınca cırlak bir renk ya da
Ya da olabilir yürüyen bir ışık uzakta
Ondan koru kendini bak büyüyor işte
Daha şimdiden gözlerin kadar
Yaşamışlığın kadar yaşamadıklarını zorluyor
Bir şeyler soruyor üstelik
Örneğin birçok anlarda neden yaşamadığını kaçışlarını

VII

Bir okşayış yıllar gerisinden uzanan ellerin yumuşaklığı
Kendinden kaçışın hüzünlü yenilgisi ya da
Birden anımsanıveren çoğun mutlu anlarda
İlk denize giriş belki öpüşlerden en ilki
Çocuksu sevgilerin korkuların büyüyen sığınağı anada
Bir masalda büyülenmişlik ki biraz
Her yolu deniyor bu nokta görüyorsun ya
Gözlerin bağlı anıları dalgaların omuzuna yükleme
Güvenme dalgalara kıyıya varınca anlatıverir
Sustur içini sustur hemen değiştirsin konuyu gözlerin.

VIII

Sen de içleri paslı onların
Gözleri karanlık de
Dişleri aç
Yeşiller kaçıramazken tokluğunu vurgundan
Yolar yapraklarını ağaç
Ve kefeni üstünde bebelerin

Su tutmaz olmuş bedenleri
Açlığı emerler analarından
Yüzleri ellerinden eski
Gözleri yüzlerinden
Sen de gözleri kanlı onların
Elleri kanlı de

IX

Serseri mayınlar gibi üstünüzde
Korkunun anlamsız tehdidi
Çiçekler kırılır uzaklarda
Yüzler açlığı haykırır
Görmemenin sorumsuzluğunda rahat
Uzayan alkol saatlerine sığınırsınız
Kör ökçeler çünkü duymaz çığlığını karıncaların
Unutulan bir şeyler vardır hep
Çocukların dirençle yaşattığı
Savaş sırası havuzlarda gemi yüzdürmek
Ve sevmek.

İHANET BÜYÜMESİ

Bir yerlerde ihaneti büyütüyor birileri
Sevgi duvarlarına yükleniyorlar yüreklerimizin
Kitaplar dolusu ışık götürüyorlar gözlerimizden
Denizin köpüğünü çalmışlar
İhanet var.

İşte ayak sesleri
Ayak seslerinden silâhlı oldukları belli

Gelinler süslediğimiz bugünü vurdular
Eli kınalı yarınları sürüyorlar saçlarından
Bir boşluk örüyorlar çevremize ıssız
Gövdelerimizle seslerimizle dolduramadığımız

Ve zamanı kaçırıyorlar
İhanet var.

Yapraklarla ortak işledik güneşi
Yapraklarla soluduk yapraklarla terledik kanımızı
Güneşi soframıza getirdik
İşlediğimiz güneşi çalıyorlar
İhanet var.

İşte ayak sesleri
Ayak seslerinden silâhlı oldukları belli

HAYAT

Su boylarında sepet ören çocuklar
Çoşkuyla kurdular yüreğimi
Halkın yüreğinden.
Döşeğime dolmayan, evime girmeyen
Pamuk tarlalarında, dövdüğüm harmanlarda
Terleyerek belledim hayatın kitabını
Ve sessizliğe meydan okuyan
Mermisi sürük, tetiği sinirle gerili
Bir tüfek gibi susmayı.

Duru ve saydamdır gözlerim
Yüreğim yalazlanır derininde yakamozlarla
Kapıları sonuna dek açıktır
Aşk yuvaları yüreğimin.
Ve geleceğin kokusu damağımda
Kendi hızıyla kendini geçen
Bir insanım ben şimdi.

Dağlardan gelir sütüm sevdam
Ve çeteci yansısı gülüşümün
Sularla.
Bir soluk boyu sokularak ölüme

Elimde çifte göz kırmam
Bir soluk önümde duyarak ölümü
Doğrulunca Torosların doruğunda
Korkudan ve şaşkınlıktan
Durdu
Zaman.

Artık zaman
Tüysüz düşük kanatlarıyla
Durgun bir uçuş değil
Sonsuz değişimindedir biçimlerin.

Yüzümde çapraz fişeklik gibi asılı
Sarı sarkık bıyıklarım
Yürüyorum.
Ey doğa, değişken resim
Toprakla yunan kuş
Terle yunan halkım,
Toprak yanıyor kış ortası
Ayağımın ateşinden,
Ayağım yanıyor ateşinden toprağın.

Küçük çakıllar büyümez, anladım
Dayandım ölüme dayanıyorum yaşamaya
Kekre alıçların susturduğu açlıkla
Elimin mantığıyla çözerek kendimi
Halkın tezgahında
Dokuyarak yeniden elimin mantığıyla
Yayıyorum yeniden hep yeniden
Usun kavganın ve sevdanın halısını
Hayatın üzerine.

YANNİS RİTSOS

KAVAFİS İÇİN ON İKİ ŞİİR

OZANIN ODASI

Siyah, oymalı yazı masası, iki gümüş şamdan,
kırmızı piposu. Koltuğuna oturmuş, nerdeyse görünmüyor,
sırtı hep pencereye dönük. Kocaman, kuşkulu
gözlüğünün ardından aydınlık içindeki
konuğunu gözlüyor; sözcüklerin gerisine gizlenmiş,
tarih boyunca, kendi bulduğu maskeler arkasında,
uzak, güvenli, parmağındaki yakut yüzüğün
belirsiz yansımasıyle insanların dikkatini avlıyor,
ve her zaman büyük bir hevesle, toy oğlanların, şaşkınlık içinde,
dilleriyle kuruyan dudaklarını ıslattıkları anda
yüzlerinde beliren anlatımın tadını çıkarıyor.
Başının gerisindeki pencereden vuran ışık
ona bir bağışlama ve kutsallık tacı giydirirken
o, kurnaz, aç, şehvetli, en suçsuz insan,
Evet'le Hayır, istekle pişmanlık arasında,
Tanrı'nın elinde bir kantar gibi kılı kılma dengede.
"Eğer şiir bağışlanma değilse," diyor kendi kendine —
"o zaman başka hiçbir yerden medet ummamalı."

LAMBASI

Göz almayan, kullanışlı bir lamba; öbür ışıklara
yeğ tutuyor onu. Alevi, anın gereğine göre,
ozanın sonsuz ve açıklanmaz isteğinin
gereğine göre ayarlanıyor. En çok da,
geceleri iyice belirli bir varlığa dönüşen yağ kokusu,
geceleri, tek başına, iliklerine işlemiş bir yorgunluk,
ceketinin dokusuna, cebinin dikişine işlemiş

bir yıkımla dönüp her hareketin gereksiz
ve dayanılmaz geldiği anda —
gene de bir uğraş bu lamba — fitili,
kibrit (yatağın, masanın, duvarların
üzerine vuran gölgeleriyle) o tehlikeli alev,
ve hele, kırıldı kırılacak saydamlığı
daha başlangıçta basit, insanca bir hareketle
sizi dikkatli olmaya ve ilgi duymaya zorlayan
lamba şişesinin kendisi.

ŞAFAKTA LAMBASI

İyi akşamlar, öyleyse; gene ikisi, yüz yüze,
lambasiyle kendisi — kayıtsız ve umursamaz
göründüğünde bile seviyor bu lambayı; hem yalnız
ona hizmet ettiği için değil, ondan da öte ve özellikle
kendisinden ilgi beklediği için — usta işi bir kopyası
eski Yunan lambalarının, çevresine anıları
ve duygun gece böceklerini topluyor, yaşlıların
yüzlerindeki kırışıklıkları silip kaşlarını yükseltiyor,
gövdelerinin gölgelerini büyütüyor oğlanların, dost
bir ışıkla kaplıyor boş sayfaların beyazlığını
ya da şiirlerin morunu; ve şafakta ışığı solup
günün gül rengine, dükkân kepenklerinin, el arabalarının,
seyyar satıcıların gürültülerine karıştığında,
uykusuzluğun somut bir imgesi oluyor bu lamba
ve camdan bir köprü aynı zamanda,
gözlüğünden lambanın şişesine, oradan
pencere camlarına, oradan da dışarı,
ötelere, daha ötelere uzanan —
camdan bir köprü, onu şehrin üstüne,
şehrinin, İskenderiye'sinin içinde, onun isteğiyle
gece ve gündüzü birleştirip yükselten.

LAMBANIN SÖNDÜRÜLMESİ

O büyük yorgunluk ânı gelir. Göz kamaştırıcı,
aldatıcı sabah, gecelerinden birinin daha bittiğini bildirir,
aynanın parlak pişmanlığını gölgeler, ağzının ve gözlerinin
çevresine derin çizgiler çizer. Artık
bir işe yaramaz lambanın yumuşaklığı, kapalı perdeler.
Yaz gecesinin ılık soluğunu serinleten çarşaflar üstünde
vicdanı sonuna dek kararlı — ve yalnız birkaç lüle
geride kalan bir gencin saçlarından — koparılmış bir zincir —
hangi ustanın elinden çıkmış bu zincir? Hayır, hayır,
ne bellekten, ne de şiirden hayır var artık. Gene de
anlıyor ki, tam uykuya dalmadan önce, söndürmek,
bu alevi bile bir kez daha söndürmek için
lambanın şişesine eğildiğinde,
ölümsüz bir yapıt üflüyor sonsuzluğun camdan kulağına,
tümüyle kendisinin soluğu, iç çekişi yaratmanın.
Ne güzel bu lamba dumanının şafakta odaya yaydığı koku.

GÖZLÜĞÜ

Gözleriyle dünyanın arasında her zaman uyanık,
unutkan, araştıran ve seçen aşılmaz gözlüğü
olurdu — camdan yüzü belirsiz bir savunma menzili,
bir su bendi ve gözlemevi — iki hisar hendeği
gizinin ve çıplak bakışının çevresine kazılmış,
ya da — ne garip — dikey değil de yatay duran
iki terazi kefesi. Üstelik, boşluğun dışında,
boşluk bilgisinin dışında da kullanılabilen yatay bir terazi
çıplak, billûrsu, yanıp sönen,
ve parlatılmış yüzeyinde, ardındaki ve önündeki imgelerin
yansıyan geçidi, boşluğun tutarlılığını yadsırcasına somut
ve yok olmayan dengeli bir bütünlük içinde.

GİZLENDİĞİ YERLER

"Anlatım" — diyor — "bir şey söyleyeceğin değil,
sadece konuşacağın anlamına gelir, senin için konuşmaksa,
bir şey açıklamak demektir — öyleyse nasıl konuşacaksın?"
Sonra pencereden dışarı bakmak için
perdenin arkasına büsbütün gizlendiği zaman,
iyice saydamlaşırdı sessizliği.
Ama ona yönelen bakışlarımızdan tedirgin olunca,
sanki eğlenircesine, sanki zamanımıza yabancı,
uzun, beyaz bir gömlek giymişçesine
yüzünü perdenin aralığından çıkarıp dönerdi aramıza;
belki de böylece kuşkumuzu, düşmanlığımızı,
mutsuzluğumuzu başka bir yere yöneltmek,
ya da gelecekte kendisine duyacağımız hayranlığa
bir bahane bulmak düşüncesiyle
böyle yapardı, (ya da yapmayı yeğlerdi) —
ve hiç yanılmamıştı bu düşüncesinde.

BİÇİM ÜSTÜNE

"Biçim ne uydurulur, ne de zorla benimsetilir," demişti,
"maddenin özündedir biçim ve ancak zaman zaman
dışa yönelen hareketiyle belirtir kendini." Boş sözler, demiştik,
genellemeler — bakalım başka neler söyleyeceksiniz?
Başka bir şey söylememişti; bir önsözün sözcüklerinden biri gibi
elleri arasına almıştı çenesini. Kapalı dudakları arasında
anlamı belirsiz sigarası, beyaz, yanan bir noktalama işaretiydi
söylemediği şeyleri, bile bile (belki de farkında olmadan?)
konuşmasız geçiştirdiği sessizliğini belirten.

Aynı tutumla, gene böyle kararsız kalmıştık bir kış gecesi,
küçük bir tren istasyonunda, bir dam altına sığınmış
iki yalnız yolcunun kısa karşılaşmalarında
yolculuğun olanaksızlığındaki aynı kömür tadı,
ömür boyunca sürmüş dostluklarının ve gizlerinin

sonsuz alış verişiyle uyanık kaldığında.
Trenin dumanı projektörlerin yatay uzantısı üzerinde
asılı duruyordu kımıldamadan, somut ve yontu gibi,
iki ayrılık arasında. Sigarasını söndürmüş gitmişti.

ANLAŞMAZLIKLAR

Sözlerinin belirsizliği dayanılır gibi değil sorulara yöneltiyor bizleri;
kendisi de aynı şekilde yanıtlıyor soruları, açıkça ortaya çıkıyor
anlaşılmazlığı, duraksaması, bilgisizliği, çekingenliği,
ve sağlam ilkelerden yoksun oluşu. Kuşkusuz bizi de
sürüklemek niyetinde kendi karmaşalarına. Bembeyaz gömleği,
kusursuz, koyu gri elbisesi ve yakasındaki kasımpatıyla
bizden uzaklara baktı durdu, sanki cömert,
ya da (hoşgörmek zorunda olan kimseler gibi) hoşgören biriymişçesine.
Gene de, gittiği zaman, küçük, parlak, kırmızı bir göllenme ilişti gözlerimize
az önce durduğu yerde, çizgileri belirli,
nerdeyse bir Yunanistan haritası, minyatür bir atlas gibi,
biraz soyut ve sınır çizgileri oldukça yanlış,
renk benzerliği yüzünden nerdeyse yok olmuş sınırları,
kapanmış beyaz bir okulda bir atlas, Temmuz ayında,
bütün öğrencilerin deniz boyunda göz kamaştırıcı bir geziye çıktıklarında.

AKŞAM KARANLIĞI

Yaz akşam'larındaki o ânı bilirsiniz
kapalı odada; tavanın döşemelerinden sızan
o belirsiz pembe ışığı, ve masanın üzerinde
yarım kalmış şiiri — hepsi iki dize,
belli bir özgürlüğün, belli bir bağımsızlığın,
belli (ama elbet görece) bir ölümsüzlüğün,
tatlı bir yolculuğun yerine getirilmemiş sözü.

Dışarıda, sokakta, şimdiden gecenin çekiciliği,
tanrıların, insanların, bisikletlerin ağırlıksız gölgeleri,
yapı yerlerinde paydos saati gelip genç işçilerin

aletleri, nemli parlak saçları,
yıpranmış giysilerinde küçük harç lekeleriyle
akşamın sisine karışıp tanrılaştıkları zaman.

Merdiven üstündeki dededen kalma saatin sekiz kesin vuruşu,
bütün koridor boyunca — karanlık camın ardına gizlenmiş
zorba bir çekicin amansız vuruşları; ve aynı anda
bir kapıyı açtığı mı, yoksa kapadığı mı
hiçbir zaman kesinlikle anlaşılmayan o anahtarların
nicedir sürüp giden gürültüsü.

SON SAAT

Bir koku kalmıştı odasında, belki yalnız
anılardan, belki de ilkyaz akşamına
yarı açık bırakılmış pencereden. Götüreceği neyi varsa
toparladı. Büyük aynanın üzerine bir çarşaf örttü.
Parmaklarında hâlâ o biçimli gövdelerin duygusu
ve kaleminin duygusu, tek başına — karşıtlık yoktu
şiirin son birleşimiydi bu. Kimseyi aldatmak
istememişti. Son yakındı. Bir daha sordu
"Acaba minnet duygusu mu, yoksa minnet duyulması isteği mi?"
Karyolanın altına itilmişti eskimiş terlikleri,
onları örtmeye kalkmadı — (Nasıl olsa başka bir gün).
Yalnız, anahtarı yeleğinin cebine yerleştirdiğinde,
yapayalnız, odanın tam ortasında duran sandığın
üstüne oturdu ve suçsuzluğunun bilincine
ilk kez böylesine kesinlikle vararak ağlamaya başladı.

ÖLÜMDEN SONRA

Birçokları sahip çıktı ona, onun için gürültü kopardı,
elbisesini bile isteyenler oldu belki — o garip elbiseyi —
resmî, saygı uyandıran, gene de belli bir sevimliliği,
belli bir havası olan, hani tanrıların
insanlarla alış-verişlerinde kendilerini gizlemek için

kullandıkları o garip kılıkları andıran,
hani gündelik şeylerden gündelik bir dille konuşurken
sonsuzluğun ya da ötelerin soluğu dedikleri esintiyle
bir kıvrımı birden kabarıveren giysilere benzeyen.

Evet, gürültü koparanlar oldu. Ya o, o ne yapabilirdi?
Çekip aldılar giysilerini, iç çamaşırlarını, paraladılar kemerini.
Kala kala sıradan, çıplak, ölümlü biri kaldı ortada.
Hepsi bırakıp gitti onu. İşte tam o anda, o mermere dönüştü.
Yıllarca sonra aynı yerde, parlak bir heykel buldular —
çıplak, onurlu, boylu, Pentelikos mermerinden yontulmuş,
Kocamayan Ephebos, Vicdan Acısı İçinde — ona bu adı verdiler,
Üstüne keten bir kumaş örttüler
ve açılış günü için eşsiz bir tören düzenlediler.

DEĞER BİÇME

Bu ölen adam, gerçekten, eşi benzeri olmayan
biriydi : bize kendimizi ve hepsinden öte
çevremizi ölçebileceğimiz şaşmaz
bir ölçü bıraktı; — bir adamın boyu şu kadar,
çok kısa; öbürü zayıf, üçüncüsü
bir çift sırık gibi uzun hiçbirinin
gerçek bir değeri yok; hiç, hayır, hiçbir zaman.
Ancak biz gereğince kullanırsak o ölçüyü —
ama hangi ölçüden söz ediyorsun? —
bu Üç Tanrıçası, Başmeleğin Kılıcı,
sen şimdiden bilet ki onu,
sıraya dizip herkesi, başlarını keselim.

Türkçesi Cevat Çapan

SELİM İLERİ

MÜSAMERE

Bütün arkadaşlarım özel okullara gittiler. İlle de Taşmektep'e diye tutturdu annem. Senin sugeçirmez altın kol saatin var dedi, yirmi yedi yakutlu yazıyor üstünde Amerikanca. Cici çocuk olduğum oradan anlaşılacak; onların yok. Bir çocuk ilkokulu devlet okullarında okumalıymış. Her tabakadan insanları tanısın diye. Hayatta hep senin gibi zengin çocuklarıyla, soylu aile çocuklarıyla karşılaşmayacaksın ya, diyor. Tabiî senin de bir işin olacak diyor; babamınki gibi, ben de işadamı olacağım, patron olunca da yanımda çalıştıracağım işçilerim olacakmış... Onları tanımak için. Ama hiç istemiyordum. Beş yıl neler çekmedim Yanımda oturan kokar, kirli kirli kızlar, öğretmenimiz bit yakalamıştı birinin başında. Kız Allah canını alsın diye bağırmıştı. Bitli Hatçe'ye çıktı o günden sonra adı. Pisin biriydi zaten n'olucak, kapıcı çocuğu; anası da gündelikçi. Melâhat karısına akşama söyle, diyor öğretmenim, pazara temizliğe gelecek bana. Biz ön sırada oturanlar kıkır kıkır gülüyoruz. Annem onlar bütün gün gebe kalırlar, her dokuz ayda bir çocukları olur diyor. Ben artık nasıl çocuk doğduğunu öğrendim. Zafer anlattı. Annem hâlâ bilmiyorum sanıyor. Babama da söyledim; güldü, başımı okşadı. Bitkilerde de öyle oluyormuş; önce erkek tohum havalanıyormuş esintide, yel alıp onun tozlarını dişinin orasına sokuveriyormuş. Zafer de bunu bilmiyor işte. Öğretmen bu yıl Zafer'le ikimizi yanyana oturttu. Herkes, işçi çocukları, kimileri gecekondularda oturuyor, üçer üçer oturuyor. Arkamızda Selmin, Mercan, bir de Nesrin Gemici oturuyor. Biz iki kişi oturuyoruz. Ben Zafer'le oturucam dedim öğretmenime; olur oğlum dedi; kiminle istersem otururum.

Annem geçen gün öğretmene gümüş tütün tablası armağan etti. Seksen liraya aldık Kapalıçarşı'dan. Annem her şey parayla bu dünyada dedi. Her kapıyı açar para dedi. Nesrin Gemici'ye iki buçuk lira verdim, donunu sıyırdı kızlar yüznumarasında. Paçavra gibi donu, benimki hep ağ... Öğleden sonra çıkış saatine yakın getirdi; öğretmen camdan annemi görünce sevinçle fırladı yerinden hoşgeldiniz diye. Bir dakka uslu oturun çocuklar dedi; beni kürsüye, kendi yerine oturttu. Gürültü edenlerin adını tebeşirle yazıcam, işaret de koyuyorum yinelerse. Ceza veririm dedi. Gümüş küllüğünü almaya gitti.

Bayramda da havalar güzel gitmişti, Suadiye'ye çağırdık, köşke. Ağzı bir karış açık kaldı. Üç gün konuk ettik öğretmenimi. Her gece bir başka odasında kaldı köşkün, kendisi öyle istedi. Annem bu kadın deli galiba dedi. Büyükannemin ahret kardeşi Cemile bütün öğretmenlerin bir tahtası eksik derler hanımefendi dedi. Annem çocuğun yanında böyle saçma sapan konuşma dedi. Kızdı ona çok. Annem kızınca hemen çıkmalı odadan. Yoksa nereye vuracağı belli olmaz.

Bir gece de babam bizi gece kulübüne götürdü. Beni de götürüyorlar artık. Annem lâf olsun diye öğretmenimden izin aldı. Siz nasıl uygun görüyorsanız efendim, dedi öğretmenim. Kızarıp bozarıyordu gene de durmadan. Seni kıskanıyor öğretmenin dedi büyükannemin ahret kardeşi Cemile. Şüvester Zigrit kovdu onu sonunda odamdan. Üç gün sonra giderken öğretmenime altı kişilik çay takımı verdik, kaşığıyla, porselen fincanlarıyla falan. Annem hep senin için diyor. Ben adam olayım diye. Ben adam olunca anneme otomobil alıcam, kürk alıcam yeni yeni; ahretlik Cemile'ye de ekmek alıcam, et de alırım belki. Eve gelince şüvester Zigrit'le Almanca konuşuyorum, sütümü içiyorum, Zafer'le azıcık elektrikli trenimle oynuyoruz. Zafer yeni sünnet oldu, geçen güz; bibisini gösterirken yakaladı annem bizi. Bir daha görmeyeyim dedi. Bir gün harçlığımı vermedi. İyi insan ol diye yapıyorum bunu dedi. Arkadaşlarıyla kanyaklı çay içmeye, kumar oynamaya gitti salona. Yeşil örtüleri serdi Fatoş küçük masalara sedef kakmalı.

Eski öğretmenimiz kumar çok kötü bir alışkanlıktır, ev bark yıkar derdi ikide bir. Anneme söyledim arkadaşlarıyla poker oynarken. Hepsi güldüler. Beni kucağına aldı Selmanım, koca memeleri arasına başımı soktu. Bir filimde görmüştüm, Hollanda ineklerinin memesi iriliğinde. Sizin öğretmen o sözleri beş yüz lira aylıklı memur, öğretmen çocuklarını düşünerek söylemiştir oğlum dedi. Canım canım diye sıkıştırdı beni. Eski öğretmenim beni sidikli Şadiye'yle oturtmuştu ikinci sınıftayken. İğne oluyordu Şadiye, durup dururken ışemesin diye. Annem gelip başöğretmene anlattı. O kızın aile durumu da seninle yanyana oturmaya yeterli değil dedi. Öğretmenime söylemiş önce; ben ayırmam öyle sizin gibi demiş eski öğretmenim, ama başöğretmen annem gibi düşünüyor. Turgay okulumuzun en değerli yavrusu diyor. Sınıfa gelip Şadiye'yi aldı, 2/B'ye yolladı. Artık orda okudu. Ak saçlı Hanife öğretmenin öğrencisi oldu.

Sık dişini, dedi bu yıl annem, nasıl olsa bitiyor, bir şey kalmadı, yüzdün yüzdün kuyruğuna geldin. Ama bütün arkadaşlarım güzel giyimli çocukların geldiği temiz okullara gidiyorlar, yabancı dil öğreniyorlar. Annem

senin şüvesterin var, biz sana doğduğundan beri yabancı dil öğretiyoruz diyor. Şimdi Hayskul'a verecekler beni, İngilizce de öğreneceğim, liseyi de kollejde okuycam, Amerikanca da öğrenince üç dıl bilicem.

Annem bana daha küçücükten güzel kokular sürermiş, köpüklü sularda yıkarmış. Cam banyomuza, babam Paris'den getirtti onu, girerken bir kutu da çam tozu atıyorum, ayaklarımı vuruyorum köpük oluyor, balon denli, kocaman kocaman. Şüvester Zigrit lavanta kolonyasıyla saçlarımı ıslatıyor her sabah, sonra sağdan ikiye ayırıyor iyice. Mis gibi kokuyor Turgay, diyor öğretmenim sınıfa girince ben. Beni okula götürüp getiren karşıki apartımanın kapıcısı Arif efendinin oğlu Şükrü, kız çocukları koku sürer dedi. Ben de ağlaya ağlaya öğretmenime söyledim. Aptal dayak yedi, ben de vurdum büyük cetvelle. Geçen yıl da sınıfta kaldı aritmetik ve hayatbılgisinden.

Beşinci sınıf sınavlarını verirsem babam iki tekerlekli büyük bir bisiklet alacak bana. Yazın da su kayağı öğrenicem. Okan ağbim gibi güzel vücutlu olmak istiyorum. Babamın kocaman göbeği var. Okan ağbi babam gidince geliyor eve. Bakın Turgay ne güzel beden eğitimi yapıyor dedi öğretmenim. Ama aritmetık yapamıyor dedi Kenan da. Öğretmenim onun babası çok zengin dediler, Suadiye'de köşkleri var, her yaz denizden dışarı çıkmıyor, çok iyi yüzme biliyor... Zafer de anlattı sonra, ben köşede dinliyordum. O biliyor, bir tek o gelip gördü evi. Buradakini bütün erkek çocukları biliyor. Yaşar'dan başka. Halam Amerika'dan oyuncak trenimi getirince her gün sırayla arkadaşları çağırdım. En önce sevdıklerimi. Yoksulları en sona bıraktım, kıskançlıklarından çatlasınlar diye. Aralarda bir olup ballandıra ballandıra anlatıyorduk onlara. Bütün bir odayı kaplıyor. Renkli küçük ışıkların yanıp söndüğü bir çelik kutudan yönetiliyor. Tünelleri de var. Rayları siyah siyah, ince uçlarla birbirlerine bağlanıyorlar. Tren dağlardan tepelerden geçiyor, tünellere girip yitiyor. İstasyonlarda kırmızı, yeşil raketler tutuyor bir adam. İstersem ışığını söndürüyorum odanın, gece oluyor, düğmeye basınca peronlar aydınlanıyor bir tek, bir de vagonların, lokomotifin içi. İçinde insanlar oturuyor; kimisi yatıyor, kimisi yemek yiyor ya da gazete okuyor. Annemden ve şüvester Zigrit'den izin aldım; her gün üç buçuktan sonra teker teker gelip görüyorlardı. O budala Şükrü'yü de çağırmak zorunda kaldım. Babası gelip rica etmiş anneme, annem de gönder sen oğlunu demiş. Hem görüşme öyle kapıcı çocuklarıyla, anası çamaşırcı olanlarla diyor bana; hem de eve çağırıyor Şükrü'yü. Bir de Yaşar'ı takmış ardına... Şüvester Zigrit saçkıran diye Yaşar'ı sokmadı eve. Yaşar kapıda bekledi. Şeker verdim ben de. Çikolata bir

kutunun içindeydi balık biçiminde, Divan pastanesinden almıştık, likörlü çikolataydı. Aptal vişne tanesini çekirdeğiyle yutmuş. Dört tane üst üste yedi. Elinden almasaydım kutuyu da yiyecekti. Biz odadayken, kusmuş taşlığa. Domuz Fahriye gelip yakınmış anneme, sil sil bitmiyor demiş, bir de Küçükbey hırlı mı hırsız mı kim olduğu belirsizleri getiriyor, kusuyorlar...

Yaşar'ın babası yok, piç. Vardı öldü diyor ama, kimse inanmıyor. Herkes biliyor piç olduğunu. Şükrü ardına takıp gelmiş, benim suçum yok ki. Treni görsün diye. Ben sana anlatırım dedi ona. Evinde de anlat kardeşlerine dedım Şükrü'ye. Onlar bu trenli oda kadar bir evde oturuyorlarmış, tek oda. Bizim ev kadar büyük dedi Şükrü. Benim ayrı çalışma odam da var, yatak odam da. Yatak odamda yemiş vardır her zaman. Muz ye der annem, biraz kilo al, zayıfladın gene, çöpe döndün. Kuru üzüm kan yaparmış.

Hepsi bitiyor neyse. Beşinci sınıf müsameresinin hazırlıklarına başladık bile. Ben baş roldeyim piyeste. Öğretmenim, Turgay hayattaki rolünü oynayacak çocuklar dedi, onun babası birçok yoksul öğrenciyi okutan, onlara yiyecek, giyecek, yatacak yer sağlayan bir yoksul babasıdır dedi. Kızılay zarflarına her zaman bir yirmi liralık koyarlar dedi. Yaşar'a Kızılay zarfı vermiyor bile öğretmen. Şükrü'ye de. Şadiye de almazdı. Onlar Kızılay'dan yardım görüyorlar, başöğretmen yılda bir kez, ekim ortasında, derslerden sonra, ikinci kattaki odasının kapısına dizer Kızılay'dan yardım görenleri. Ertesi günü o gülünç, bir örnek kaba deri, altı lastik ayakkabılarıyla gelirler hepsi. Ayakkabıları bok kokar.

Varlıklı ailelerin çocukları katılacakmış neyse sizin müsamereye dedi geçen akşam annem. Kızlar şeytanlarla perilerin dansı için beyaz ipekten bol etekli giysiler diktireceklerdi önce. Sonra Semra'nın annesi demiş ki, şey demiş, ipeğin modası mı kaldı artık... Naylon olsun diyor Çiğdem de, onun naylon yazlıkları var da öğretmenim dediler. Semra organze diktirecekler bana diyor. Semra'nın annesi etekleri kabarık olsun, prenseslere benzerler demiş. Tellerden koca çemberler yaptırdılar, etekliklerine geçirecekler. Oya'nın annesi taç takacakmış Oya'ya. Öbüz kızlar da alacaklar, taşlı kolyeler sıra sıra. Ruj da sürecekler, tırnaklarına oje. Semra saçlarını berberde yaptıracakmış, annesi olur demiş; Suzan da.

Ben kumbarama sabahleyin babamın verdiği beş liranın yarısını atıyorum. Annem açtırıp saydırmış bankada, üstüne de kendisi ekleyecek, siyah takım yaptırıp parlak rugan ayakkabılar alıcaz. Tutumlu ol diyor annem. Paranı öyle Şükrü'ye, Yaşar'a göstermeyesin diyor. Açgözlü açgözlü bakıyorlar öğleyin yemek tasımdan çıkan söğüş ete, tavuğa... Bunların gözü hiç doymaz diyor annem, sakın acımaya, yemeğini onlara vermeye kalk-

ma, bak öğretmenin gözlüyor, sonra karışmam... Onlar bir dilim ekmeğe reçel sürüp, kötü ayva reçeli, ya da azıcık katık yerine kuru ekmeğe beyaz peynir, bunları yiyorlar. Ben eriğimi de yerim tuza batırıp. Canım isterse kapıdaki lâhmacuncudan lâhmacun da alırım, ama kıyması yağ yağ, sınıftaki kapıcı kızları gibi kokuyor. Onların hiçbiri Semra gibi peri olamayacak. Ne saçları öyle yumuşacık, ne beyaz, telli giysileri var kabarık. Yerlere dek uzun paçavralar giyerler, senin baban neci diyor öğretmenim her yeni gelene, işçi diyorlar. Cibiliyetsizliklerinden diyor annem, neyimiz var, neyimiz yok, sırtımızdan çıkarıp onlara veriyoruz. Eskiden, küçükken acırdım onlara, şimdi erkek oldum acımıyorum. Erkekler hiç acımaz. Büyükannem Allah'a karşı gelmek olur oğlum derdi, Allah'ın acımadığına sen nasıl acırsın, Allah yaratmış onu öyle yoksul.

Nasıl, diye sormuş Yaşar trenlerimi. Bizim de olur belki demiş. Annem nerden olacak onun diyor. İyi ki göstermedim. Bozar kırardı, köylü! Ayağım denli elleri var. Güzün kömür taşımış küfeyle. Sabahları gazete dağıtıyor apartımanlara, cumartesileri de öğleyin okuldan kaçıp Beşiktaş pazarında hamallık yapıyormuş. Arkadaşları biliyorlar. Bir de yapmıyorum diyor. Öğretmenimiz bu gidişle sınıfta kalacaksın sen dedi.

Babam sınavlardan önce akşam yemeğine çağır şunun öğretmenini dedi anneme. Annem ayın sonunda müsamereye gelince çağıracak. Ben müsamerede baş rolü oynuyorum, perilerle şeytanların dansında da varım, bir Atatürk şiiri okuycam. Cumhuriyet bayramında da ben konuştum. Çocuk bayramında bayrak taşıdım. Öğretmenimiz müsamerede altın uçlu dolmakalemi bana verecek, anneme söylemiş. Oysa aritmetiği pekiyi olan alacak demişti.

Şimdi açılıp kapanan eski okul perdeleri, tozlu kadife, sırma püsküllü; çocukların itiş kakış yeniden yeniden sahneye çıkıp eğilmeleri, gözlerin ucun ucun yaşarışı. Piyanoda büyücek bir kız durmadan aynı ezgiyi çalar, güleç, coşkulu. Her çocuğa bir görev verilir. Kimilerinin de hüzünle baktığıdır, orta sıralara oturtulduğudur. "Sen çıkamazsın kızım, hangi ayakkabınla," denir. Onlar beşinci sınıf sıralarına kurulmuş kanaviçe örtülü, pastalı, batonsaleli ikindi çayına da katılmayacaklar. Erkenden gelip oturmuşlar yalnızca; "Öyle ön sıralara geçmeyin, arkadaşlarınızın anneleri oturacak oralara, ne dedim ben size hem.." Kulağa uzak gelmeye başlayan alkış sesleri arasında yinelenir Ellerin gizlenişi. "A! Öğretmenim, müsamereye geliyorum diye eline kına yakmış."

Eline kına yakmış. "Eline kına yakmış," diye.

NEDİM GÜRSEL

CAMLAR BUĞULANDI

Donuk bir sarı apartmanların kocaman pencerelerinden Çukurbostan'ın yamacına savrulmuş teneke damlı gecekondulara döndü, duvarın kirli beyazını aydınlattı. Karanlıkta güçlükle seçilen eski kilimin kırmızısı yavaşça soldu. Köşedeki yatak denginin üstünde belirsiz bir kavuniçiye dönüştü sarı, sedire doğru yürüyüp ince parmaklı bir elin üstünde durdu. Elime güneş vuruyor, diye düşündü çocuk. Kirli yorganı göğsüne kadar çekmiş, odanın tek penceresinden sokağa bakıyordu. Göğün gittikçe koyulaşan mavisini görünce üşüdü.

— Anaa! diye seslendi, mangalı az eşeleyiver.

Odayı mutfaktan ayıran yırtık perdenin ucunda beyaz bir yüz şekillendi. Vaktinden çok önce yaşlanmış zayıf bir kadının yüzü. Kemikli elleriyle mangalı çocuğun oturduğu sedire yaklaştırırken kızarmış yağ kokusu odayı doldurdu. Anasının kaçamak yaparken artık türkü söylemediğini anımsadı çocuk, kasabanın göçmen mahallesindeki evlerini düşündü.

Babam akşamları eve erken dönerdi. Kadanayı arabadan çözdükten sonra koca hayvanı güçlükle avluya sokar, dutun kalın gövdesine bağlardı. Ceplerim bilya dolu, sokaktan dönmüş olurdum ben. Sevinçle babamın yağlı arabacı kasketini kapıp koca Yugoslav kadanasının başına kordum. "Bilmezsın başka şey da oynarsın hep bu hayvancıkla," diye çekişirdi, "bilmezsın ne soylu bir hayvancıktır, agan ile trenle gelmişıdır memleketten." Kalın dudakları hiç kıpırdamazdı. Kadananın başında kendi kasketini görünce sıcak bir aydınlık geçerdi mavi gözlerinden. Ciddiliğini bozmadan kocaman parmaklı iri elleriyle ahırın tulumbasından su çeker, nalları avlunun iki parke taşını birden kaplayan hayvanı yıkamaya başlardı. Mutfağın açık penceresinden gelen yağ kokusu küçücük avluyu doldururdu. Kırmızı kiremitli kerpiç evimizin, dut ağacının, bir de kocaman, sarı yeleli kadanamızın avlusunu. Yemek yaparken türkü söylerdi anam. Babam, "Abe bak ne marifetli karıdır senin anan," derdi, "hem bilır iyi kaçamak yapmasını, hem de süler güzel türküler." Kasabanın yerlisiydi anam, dokunaklı bir sesi vardı.

Kaldım duman içi dağlarda
Sevgili yarim nerelerde.

Kasabayı çevreleyen tütün tarlalarının uzağındaki mor dağları düşünürdüm. Yıldızlar dutun yapraklarına doğru iner, çatıların üstünde akşam olurdu.

Anam artık kaçamak yaparken türkü söylemiyor. Bu şehre geldiğimizden beri türküsüz oldu fukara.

Küllerin içindeki kırmızı közler karanlıkta parlıyordu. Kenarında sarı işlemeli incecik çiçekler açan kara yazmasıyla tekrar mutfağa döndü ana. Çocuk yalnız kalınca bütün gövdesinin uyuştuğunu farketti. Uzak bir hüzün geçti içinden. Gözlerini kısarak dudaklarını acıyla buruşturdu. Dışarda gün, şehrin çatılarından gecekonduların katranlı duvarlarına doğru alçalıyordu. Birden yorganın altında ayaklarının üşüdüğünü duydu. Gözlerini pencereden tam karşıda asılı duran kadife kaplı musafa çevirdi. Kadananın öldüğü gece de çok üşümüştü ayakları. Soğuk bir yağmur yağıyordu. Koca gövdesiyle sundurmanın altına boylu boyunca uzanmıştı hayvan, terden sırılsıklamdı. Babası kadananın sarı yeleli boynuna sarılmış, boş gözlerle karanlığa bakıyordu. Uzun kuyruğu cansız gibiydi, sol sağrısının derisi iyice kırışmıştı. Anası ağlamaklı bir sesle, "Ölecek kocaman kadanamız," demişti, "çaresi yok ölecek..." Elinde tuttuğu musafı ona vermiş, dua okumayı bırakarak hayvanın bakır çalığı derisini okşamaya başlamıştı. Gittikçe soğuyan ıslak bir deriydi. Sabaha karşı solukları iyice sıklaşmış, köpükle boşalan salyalar taşlığı boyamıştı. Ağzını bıçak açmıyordu babasının. Mavi gözlerinden süzülen bir damla yaş sabah serinliğinde kurumuş, kalın dudaklarının köşesinde izi kalmıştı. Neden sonra onlara dönerek titreyen bir sesle, "Helbet tutarım bir hangibir iş," demişti.

Uzaktan gelen bir vapur düdüğü kirli duvarlarda gezindi. Şehrin üstüne çöken karanlığı masal devlerine benzetti çocuk. Hiç görmediği kocaman bacalı vapurları, beyaz martıları düşündü. Bir geminin gölgesi denize batan güneşin kırmızılığını ikiye böldü. Kara bir lokomotif soluyarak uzaklaştı, şehrin caddelerini dolduran kalabalık, parlak avizeli aydınlık salonlara doğru azaldı. Sokak lâmbaları henüz yanmamıştı. Karşı apartmanların arasında kalan boş arsaya yüksek bir bina yapılıyordu. Yapıdan çıkan işçiler, elleri ceplerinde sokağın ortasından yürüyerek evlerine dağıldılar. Ceketleri yamalıydı, yorgundular. Sessiz bir acı dolaşıyordu yüzlerinin kovuğunda. Karanlık bakışlı, toz toprak içinde bir yığın adam. Tütüne gitmeden önce babasıyla oturdukları kahveyi anımsadı. Tozlu yolun kıyısında küçük bir ırgat kahvesiydi. Pişti oynayan ya da tabağı çatlak bir çay bardağının karşısında somurtan sakalı uzamış adamlar arasında sessiz dururlardı. Öfkeli, kalın sesler, üç uzun bacasından da kara dumanlar çıka-

ran Yavuz'un mavisi solmuş denizini geçer, "Müşteri Velinimetimizdir"in üstünden cigara dumanlarının yoğunlaştığı tavana yükselirdi. Kırmızı fesli, gözlüklü adamın camı tozlanmış fotoğrafının yanında harflerinin ucu çektirme şeklinde incelen Arapça bir yazı uzardı. İşlemeli harflerle Türkçe anlamı yazılıydı altında "Akrabanın akrabaya akrep etmez ettiğin."

Saçları kasketlerinin kenarından fırlamış bir yığın kirli suratlı adamdan korkardım ben. Babamın düğmeleri kopuk mintanına sokulur, çekingen bakışlarla Salih'i arardım. Bir akşamüstü mahallede boncuk oynarken ufak tefek, esmer bir çocuk yaklaşmıştı yanıma. Parlak kara gözleri, lâstik ayakkabıları vardı. Kısa pantolonunun cebinden iki demir bilya çıkarmış, birini bana uzatarak "Adım Salih," demişti, "beni oyuna alırsan bunlardan birini sana veririm, ellilik yaparsın." Ortak olmuş, o gün herkesi ütmüştük. Çok küçük yaştan beri tütüne gidiyordu. Bir gün, "Kadananız ölmeseydi tütüne gelmeyecektin sen," demişti, "geceleri erkenden yatıp uyurdun o zaman. Rüyanda kimbilir neler görürdün ki..." Gözlerinde sarı bir uykusuzluk dolaşırdı. Babam kimseyle konuşmaz, kalın dudaklarıyla höpürdeterek kahvesini içerdi. Traktör kahvenin önüne yanaşınca ilk Salih'le ben binerdik. Çamurluğun üstüne oturur, ayaklarımızı aşağıya sarkıtırdık. Kısa kesilmiş tozlu saçlarımızdan sıcak bir yel geçer, dağlara doğru eserdi.

Oda iyice kararmıştı. Parmaklarını küçük burnuna yaklaştırdı. Rahatlatıcı bir sabun kokusu yayıldı içine. Oysa, "Tütün zifiri bir sindi mi, istediğin kadar uğraş çıkmaz," demişti Salih. Yaşına göre çok geniş omuzlarının üstünde kafası yamru yumru bir patates gibi dururdu. Sabaha karşı lüks lâmbasının aydınlığında biçimsiz bir gölge belirince Salih'in onun dizisine yardıma geldiğini anlardı. Sıcak bir yaz gecesini yeniden yaşadı. Koyu karanlıkta tarlalar susuyordu. Babası kocaman gövdesiyle iki büklüm eğilmiş tütün kırarken bir çift parıltılı göz eklendi lüks lâmbasının ışığına. Salih'di. Birlikte çalışmaya koyuldular. Elleri zifirden yara içinde kalmıştı. Çoban yıldızı yavaşça sönerken bir horoz öttü. Uzakta kasaba, kırmızı kiremitli evleri, tozlu sokaklarıyla aydınlığa çıkıyordu.

Sokak lâmbaları yanınca başının gölgesi duvara vurdu. Oda gözünde büyüdü birden. Köşedeki dolap, yatak dengi, oturduğu sedir karanlıkta uzaklaşmaya başladılar. Gölge büyüdü, kalın bir perde çekti gözlerine. Traktörün çamurluğunun üzerindeydi. Ellerinde yeşil tütün acısı, kasabaya dönerken sabah serinliğinde uyukluyordu. Gölge üzerine gelmeye başladı. Kocaman, kara bir tekerlek olmuş üzerine geliyordu. Çığlığı alaca kasaba sabahını inceltti, babasının kendisine korkuyla bakan kalın çizgili yüzünü, şişman bir kadının "Ayakları ezilmiş, çabuk hastaneye!.." diye ba-

ğıran sesini yumuşak bir boşluğa yuvarladı. Üstüne eğilen kasketler, renkli yazmalar eriyerek birbirine karıştı. Sonra dipsiz bir karanlık her şeyi sildi. Başının gölgesi yavaşça ayaklarının üzerinden geçerek küçüldü, duvarda eski şeklini aldı yeniden. Traktörün kocaman tekerleğinin ezdiği ayaklarını oynatınca aynı acıyı duydu. Dudakları büzüldü,

— Anaa! diye bağırdı ince sesiyle.

Yırtık perdenin ucunda yine o beyaz yüz şekillendi. Karanlıkta hızla büyüdü, çocuk anasının soluğunu duydu yanaklarında. Büyülü bir sıcaklık bütün gövdesine yayıldı.

— Nen var canım?.. Anasının bi tanesidir o... Aslan oğlum, pupulkam benim.

— Lâmbayı yak ana, dedi çocuk, karanlıkta korkuyorum.

Lâmbanın fitili büyüyünce duvarların kirli beyazı geri geldi. Işık küçücük kalmış soluk bir yüzü, kocaman gözleri aydınlattı. Kirpikleri uzun, saçları kirliydi. Gömleğinin yırtığından değnek gibi ince bir kol gözüküyordu. Ananın giysisindeki güllere koyu bir kırmızı yerleşti. Kapının yanında duran süpürge, dolap, pencerenin tahtası yavaşça cansız bir ayvaçürüğüne boyandı. Çocuk renkleri tanıyınca gülümsedi. Işıldayan kocaman gözleriyle anasına baktı. Beyaz yüzündeki kırışıklara, zayıf omuzlarına dökülen kara saçlarına ince parmaklı elleriyle dokunmak istedi. Kalın kaşlarının altında, bir yaz gecesi çok uzaklardan gelen dokunaklı bir türkü gibi hüzünlüydü gözleri. Onu böyle görünce oturmasını işaret etti. Ana mangalın karşısına bağdaş kurup oturdu. Çocuk onu yanında bulmanın verdiği mutlulukla gözlerini kapadı. Karanlık iğnelendi, kendini aydınlık bir sokakta koşarken gördü. Hızla gökyüzünü kapayan apartmanları, mağazaların geniş vitrinlerini geride bırakıp şehrin kenar mahallelerine daldı. Sıvası dökülmüş yıkık duvarları, yaşlı bir kadının buruşuk yüzünü, küflü kapıları, kirli bir camın ardından kendisini süzen çocuğun sıkıntılı bakışını geçti. İnce bacaklarıyla sıçrayarak koşuyordu. Şehir bir anda, kalabalık caddeleri, gürültülü alanları ve karanlık yapılarıyla geride kalmıştı. Cilalı kunduralarının altından tüy gibi yumuşak, güneşli bir kır başlıyordu. Birden burnuna çarpan keskin tütün kokusu renkleri sildi. İstemeyerek gözlerini açtı. İri yarı bir adam ayaza kesmiş kırmızı elleriyle baltasını kapının yanına koyuyordu. Baltanın uzun saplı gölgesi musafın asılı durduğu duvarı boydan boya kapladı. Gözlerini şelertip korkuyla kendisine doğru yaklaşan adama baktı. Babasıydı. Adam yorgunluğunu sakallı yüzünün öbür yanına gizlemeye çalışarak sedire doğru yaklaştı. İçini çekerek babasına,

— Beni indir artık, dedi, akşam oldu.

Baba her gün sokak sokak dolaşıp odun kırmaktan nasır tutmuş elleriyle çocuğu kucakladı, sokulgan bir kedi yumuşaklığıyla anasının yanına hafifçe bırakıverdi. Uyuşturucu bir soğuk kımıltısız yüzlerde sessizce geziniyordu. Mangalın külleri arasından bir köz canlanır gibi oldu. Camlar buğulandı.

ORHAN KEMAL

BURSA CEZAEVİ NOTLARI

Orhan Kemal Bursa Cezaevi'nde Nâzım Hikmet'le birlikte yattığı yıllarda bir not defteri tutmaktaydı. Bu notlar sonradan kaybolmuş. Oysa Nâzım Hikmet, Piraye'ye yazdığı mektuplara Orhan Kemal'in notlarından bazı bölümleri olduğu gibi almıştı. Aşağıda bu mektuplardan çıkardığımız notları, ayrıca Orhan Kemal'in o yıllarda yazdığı iki şiirini okuyacaksınız.

Nâzım'dan Piraye'ye

Sabahleyin altıda kalktım. Sekizde marangozhaneye gittim ve senin için çalıştım. Öğle yemeğinde pirinç lapası yedim. Öğleden ikindiye kadar "birinci kısmı" temize çektim. Senin için çalıştım. İkindiden itibaren yine marangozluk işleriyle uğraştım. Senin için... Akşam yemeğinde sarmısaklı, yoğurtlu bakla yedim. Raşit Kemali işten geldi. Biraz çakırkeyifti. Güle eğlene yemek yedik. Bak sana bir şey söyleyeyim. Ben farkına varmadan Raşit bir hatıra defteri tutmuş. İçinde benim bazı hususiyetlerime dair bir hayli eğlenceli şeyler var. Sana arasıra onlardan bir iki sayfa kopya edip göndereceğim. Doğru ve yanlış fotoğrafımı görmüş gibi olursun. Hem de beni, senden başkasının, hususi hayatımda nasıl gördüğünü belki merak edersindir.

Orhan Raşit'in not defterinden :

19 Mayıs 942. Salı. Hava bulanık. Yağmur çiseliyor. Hava serin. İşe gidemedik. Yağmurun yağmasına Nâzım Hikmet : "Bu yağan altınmış," dedi, "altın." Sonra masadaki pörsümüş çiçekleri dağıttı. Sularını değiştirdi. Ve çiçeklerin içinden dirilerini teker teker kavanoza koyarken şarkı söylüyor. Sordum "Çiçeklere şarkı mı söylüyorsunuz?" "Evet," dedi, "benim çiçeklerim şarkıya alışıktır. Onlar şarkıyla büyüdüler."

Süt içtik. İzciliğe dair bir sürü konuştuk. Nâzım Hikmet hâlâ çiçek tanzimiyle meşgul. Ertuğrul'un büyük annesi İstanbul Lisesi'ndeki izcilerin talimini görünce : "Oh," dermiş, "içim açılıyor." Nâzım Hikmet : "Demek," dedi, "senin kocakarı çok zampara bir koca karıymış." Ertuğrul itiraz etti. Nâzım Hikmet itiraza itiraz etti. Ve, "Çiçekleri tanzim eyledik,"

diye kalktı. Olduğu yerde bir kerre döndü. Ne yapacağını şaşırmış gibiydi. Nihayet karyolasına oturdu. "Şimdi şuraları bir toparlayalım," diye başladı karyolasını düzeltmeye. Hem işliyor, hem anlatıyor "Alaeddin beye dün işçilerin sırtından nasıl geçindiğimizi söyledim. Fena halde müteessir oldu. Aman sakın bunu onlara duyurma dedi."

Orhan Raşit'in hatıra defterinden :

25 Mayıs 942.

Bu sabah altıda uyandım. Kalktım. Bavulda çengelli iğne aramak icabetti. Alelusul kapak tıkırdadı. Yine Nâzım Hikmet'i uyandırdım galiba. Hazrette bir surat. Evvelâ yorganın altından melul melul baktı. Sonra hırsla yataktan fırladı. Çoraplarını giydi. Yere atladı. Meşhur lastik papuçlarını aldı. Lastik papuçlar dedim de aklıma geldi. Geçen sene beş liraya aldığı bu ayakkabılarda bu sene ufak bir tadilat yapıldı. Kalemdeki kâat zımbasıyla kundurasının bez aksamında delikler açıldı. Hava deliklermiş. Dün bahçede gezerken sormuştum. Deliklerin faydalarına dair uzun bir konferans vermişti.

Pantolonu ketendir. Odamızın içinde küçük Japon saatının tıkırtısından maada en ufak bir ses yok. Nâzım Hikmet hep aynı hırs ve aynı rotayla bu keten pantolonunu hışırdata hışırdata giydi. Ceketini aldı. Benim sandığın üzerinde duran ve kendisine ait bulunan kalem, defter, meşin cıgara cüzdanı ve saireyi topladı. Sonra eğilip saata baktı. Ve dışarı çıktı. Nereye gitti bilmem? Galiba radyoya indi.

Ne yapalım etme bulma dünyası. Dün akşam ben yatmıştım. Onlar Eyub ağayla tavla oynuyorlardı. Dehşetli uykum vardı. Tam dalarken tavla şakırtısından uyandımdı, bir daha uykuya geçiş bir hayli zor olduydu.

Üstat radyoya inmemiş. Sütü kaynattırmış. Bana da bir bardak yollamış. Uyanmasında benim bir su'i taksirim olmadığı anlaşılıyor. Hoş o kendisine en büyük fenalıkları yapanları bile affetmek büyüklüğünü her zaman gösterir.

942 . 5 . 21

Sabah iş yeri... Akşam fitil gibi döndüm. Şimdi Nâzım Hikmet'le odamızdayım. Aynen konuştu

"— Öp pederin destini.. EEEE... Fazla para çıkıyor yahu. Birinden fazla para mı aldım ne?"

Sinop'daki arkadaşlardan marangozluk eşyası geldi. Nâzım Hikmet bu işlerin satışını temin ediyor. Üstadın iktisat doktoru olmasına rağmen

on küsur lirayı denkleştirememesine kahkahayla gülüyorum. Arnavut Akif geldi. Üstat ona otomatik cıgaralık satacak. Bizim bildiğimiz tezgâhtarlar müşterilerine mültefıt hareket etmek mecburiyetindedirler. Halbuki hazret müşterilerine olanca hakareti ediyor, sonra akıl veriyor. Daha sonra da konferans.

"— Allah rızası için (bana döndü), bana bir cem ameliyesi yapın. Yahu 14 liranın içinde 45 kuruş nasıl fazla çıkar? Bırakın yazmayı yahu."

Bu sefer Marmara Şakir'le konuşuyor :

"— İki dikiş kutusu 310. Oldu mi Marmara? Ateş parsin yahu. Dur canım artık zahmet etme. Gerisini biz yaparız."

942 . 5 . 22

Akşam. İş yerinden hapishaneye döndük. Nâzım Hıkmet Bakkal Yüzbaşıyla ve Necati'yle bir hesap alaverisindeydi. Duvarlarda cem ameliyesi yapıyor. Hesabını bitirdi. Mutfağa gitti. Şimdi yemek yiyeceğiz. Yemeğimiz pirinç lapası. Bu lapa da galiba bulgur gibi. "Allah yokluğunu vermesin" dedirtecek. Yemekten kalktık. Nâzım Hikmet pek suratlı. Sebebini sordum. "Bugün marangozhanede çalıştım. Pek yoruldum," dedi. Bu hal ona hiç yakışmıyor. Yahut da bana öyle geliyor. Çünkü onun güler yüzüne fena halde alışmıştık. Herhalde bu gece uyursa bir şeyi kalmaz. Radyoya indi galiba.

942 . 5 . 23

Gece... Dışarda münasebetsiz bir kurbağa peydahlandı. Vırak vırak vırak diye bağırıp duruyor. Öyle bed bir sesi var ki cenabetin. Sanki gırtlaklanıyormuş gibi. Buna Nâzım Hikmet de alınıyor :

"— Kendini kuş zannediyor pezevenk," dedi. "Böyle kendi sesi hakkında hüsnüniyet sahibi hayvan olmaz..."

Tam bu esnada — cenabı Allahın işi yok — hayvan büsbütün yüksek perdeden bağırmaya başladı. Nâzım Hikmet ilâve etti

"— Bak, duymuş gibi kerata..."

942 . 5 . 24

Sabah. Nâzım Hıkmet marangozhanede işlediği kutuyu eline aldı. Bize gösterip övünüyor. Onun bir hususiyeti sahiden usta olduğu işlerde ve meselelerde övünmez. Usta değil çömez olduklarında aman allah. Meselâ şairlikte henüz müptediymiş, en büyük gayesi iyi bir muharrir olmakmış, falan. Diğer taraftan meselâ dehşetli marangoz olduğunu söyler. Buna sebep o meşhur kutudur."

Kemal'in hatıra defterinden :

13 . 6 . 942

Öğleden sonra saat beşi geçiyor. Hava çok sıcak. Nâzım Hikmet karyolasında oturmuş elindeki yuvarlak bir taşın üzerine lâle resmi çizmekle meşgul. Bir ara lastik arandı

— Yahu lastik var mı sizde lastik?

Bavulumun üstünde duruyormuş. Nâzım Hikmet, "Hah" dedi ve lastiği aldı.

— Beyim, dedim, artık lastiğimiz taşlara sürüne sürüne mi harcanacak?

Güldü.

— Hayatımda böyle mübalağacı adam görmedim, dedi.

Nâzım Hikmet taşın üstündeki lâleyi silmeye başladı. Ben güldüm.

— Canım niye alay ediyorsunuz benim lâlemle, dedi. Sonra kalktı rafın üzerinde bir şeyler arandı :

— Canım nerde şu Türk motifleri? Şurda tarih kitabı vardı. Orda olacak.

Yine güldüm. O sıra daha bu notların başındaydım.

— Durun, dedim, bunları az sonra söyleyin de not edeyim.

Gülmesini güçlükle zapta çalışarak, dudaklarını titrete titrete konuştu :

— Canım bu işi bari bana çaktırmadan yapın da, ben de rahat yaşayayım bu dünyada. Siz beni kıpırdatmayacaksınız.

Nâzım Hikmet "guvaş" diye adını öğrendiğimiz ve annesinin hediye ettiği sulu boyalarla beyaz taşın üzerine lâlesini yapadursun, ben mütemadiyen onu tarassut etmekteyim. Sırtında bir atlet fanilasıyla kırmızı yollu pijama pantolonu. Taşın üstüne lâle resmini yaparken alt dudağı ile yalanıyor. Fırçasını karyolanın ot minderinde temizliyor. Islık çalıyor. Onun bir hususiyeti, bir değil, iki Resim yaparken mutlaka ıslık çalar. Öyle ki bu ıslığa dikkat ederseniz fırçasının çalışma temposunu pekâlâ kestirebilirsiniz. Meselâ ehemmiyetsiz yerde fırça işlerken ıslık hızlı ve intizamlıdır. Resmin ince yerlerine gelince ıslık kısılır ve ağırlaşır. İkinci hususiyeti : Bir gözünü yumarak eliyle resmi uzaklaştırıp yaklaştırıp mütemadiyen bakmasıdır.

Nâzım Hikmet'in lâle resmi yaptığı taşı biz Marmara Şakir'le beraber Kestel tarafındaki Deli çaydan aldıktı.

Lâle resmi ilerlemekte.

Bulgaryalı Memet odaya girdi
— Üstad radyo vakti geçiyor.
Üstad hayretle taşı elinden bıraktı :
— Öyle mi? Niye söylemiyorsun birader?
Revir kapısına koştu.
— Aç şurayı aç.
Kapı açıldı. Şimdi aşağıdan radyo sesi geliyor.

Bu mektupta bu kadar yeter. Gerisi gelecek mektuba. Mamafi karıcığım, Kemal'in şu marifetlerinden haberdar oldum olalı hakikaten şaşkına döndüm. Hani bir insanı terbiye etmek, küfürbazlıktan filân vazgeçirtmek için bu usul hiç de fena değil. Ama ben yine unutuyorum da bildiğim gibi konuşuyorum.

Raşit'in notlarından parçalar yolluyorum :

9 . 2 . 43 Salı

Bu sabah revir maltasında başgardiyan muavini Basri efendinin gürültülü konuşmasıyla uyandım
— Hasan da ölmüş.
Dünden beri yani on sekiz saat içinde âdem babalardan bu üçüncü kurban. Ölülerden birisini dün çöp arabasıyla götürmüşlerdi. İkincisi bizim odanın bitişiğindeki eczahanede.
Hasan deliydi. Yetmiş ikinci koğuş insanlarındandı.
Sefalete öyle kanıksadık ki sabahleyin bir tüy kadar hafif ve bir avuç kemikten ibaret kalmış ölüyü gördüğüm zaman acımadım, iğrendim. Onu hatırlıyorum, hapishanenin büyük demir kapısı yanındaki çöplüğü eşelerken sık sık görürdüm. İnce sarı bir yüzü vardı, parça parça ceketinin yaka ve göğsüne teneke parçaları, düğmeler, renkli bezler dikmişti. Kasketine de öyle. Onunla mareşal diye alay ederlerdi.
Gece saat on ikiydi. Yarı uykulu yarı uyanık gözlerimi açıp kaparken Nâzım Hikmet'in eli, ayağımı dürttü — Yahu Kursk düştü, Kursk.
Sevinçle kendime geldim. Nâzım Hikmet radyoyu odaya almış. Son derece kısılmış sesiyle radyo fevkalâde Sovyet tebliğini veriyordu. Nâzım Hikmet'in sarı saçları kıvır kıvır darmadağınık, gözlerinin içi gülüyor ve hazret cıva gibi yerinde duramıyor :
— Vay anasını be Kursk düşmüş.
— Kursk düşmüş, ulan ne iş be. Bu iş bitti beyim.

— Yarın Harkof, öbür gün Rostof, derken...

Ve Ertuğrul'u uyandırdı.

— Ertuğrul, Ertuğrul, hişt, Kursk düşmüş.

Ertuğrul uyku sersemliğiyle, "Duydum," diye cevapladı.

Sonra Nâzım Hikmet radyoyu aşağı indirdi. Beşinci kol Alaeddin beyin koğuşuna gitmiş. Zaten Nâzım Hikmet her gece böyle yapıyor, Sovyet fevkalâde tebliğini dinleyip geri alınan şehirleri öğrendikten ve bir kenara notladıktan sonra Alaeddin beylerin koğuşuna koşuyor. Orda mufassal bir harita vardır, alınan şehirleri haritada buluyor. Bu hareket belki Nâzım için gayet tabii, içinde hiçbir "nisbet" yok. Fakat Alaeddin muhterem beşinci kollarımız için ana avrat sövmekle müsavi. Hattâ bu yüzden Alaeddin bey diyormuş ki "Nâzım Hikmet şimdi beni on ikide uyandırıyor ama, yarın Almanlar yaz taarruzuna başlarlarsa o zaman da ben onu uyandıracağım."

Budala insan azmanı, deve. Gerçi onunki hayal. Fakat her ihtimale karşı, öyle bir haltederse ve beni uyandırırsa mangalı, masayı filân kafasına geçiriveririm.

10 . 2 . 43 Çarşamba

Kar yağıyor. Nâzım Hikmet de ben de saat onu geçe uyandık. Dün gece Sovyetler yine bir resmi tebliğ verdiler. Onu dinledikten ve bir müddet okuduktan sonra yatmıştım. Gece yarısı revir maltasından gelen iri iri konuşmalarla uyandım. Bu konuşma, gürültü, şamata bir hayli sürdü. Bir ara oda kapımız açıldı. İçeriye iki kişi girdi. Oda karanlık olduğundan bunların kim olduğu belli değildi. Nâzım Hikmet yaygarayla yataktan fırladı. Gelenler ses verdiler. Meğer, bizim Ertuğrul'la Recep'miş. Mesele anlaşıldı Revir meydancısı Nuri delirmiş.

17 . 2 . 43 Çarşamba

Ölümler tevali ediyor. İki ihtiyar kişi daha gitti. Birisi Ali baba, öteki Emin dede. Ali baba ufak tefek beyzi gözlüklü, eski arzuhalci tiplerinden. Sessiz kendi halinde, dehşetli hasis, kupkuru, fakat sevimli bir ihtiyardı. Daha yatılacak on beş senesi vardı. Bir bakıma kurtuldu. Emin dedeye gelince bu adam bir hayli enteresandı. Nâzım Hikmet *Memleketimden İnsan Manzaraları* eserinde bahsettiği tiplerden birine "Kargalar gördüm / Altunun tuncu, insanın piçi" falan dedirttiği sözleri bu Emın dededen almıştı.

Kendileri fevkalâde harap ve zavallıydılar. Müthiş müslüman ve müslümanın da aşırı zahit cinsinden. Onunla birlikte yani aynı postada epey-

ce işe gidip gelmiştik. Göğsünde kırmızı şeritli bir bakır madalyası vardı. Bunu çizgili, yamalı pis gömleğinin göğsüne asmayı ihmal etmezdi. Hayatta medarı iftiharı bu madalyaydı. Balkan Harbinde mi almış daha mı eski, bilmem. Bu müslüman adam, yıkanmadan gömüldüğünü duysaydı acaba ne derdi?

Ortada dehşetli çiçek salgını varmış. İlk aşılarımız tutmamıştı. Nâzım Hikmet evvelsi gün tekrar aşılandı. Ben hâlâ ihmal ediyorum. Ali baba, Emin dede ve diğerleri gibi ölmeye hiç niyetim yok. Dünyayı seviyorum ve bu dünyada yapacak çok işim olduğuna kaniim.

Şimdi sabah. Dün akşam Nâzım Hikmet Harkof'un alındığını müjdelemişti. Şimdi o uyuyor, belki de uyumuyor, yorganın altında gözleri yumuk dalga geçiyor. Evvelsi günden itibaren beraber yemekten ayrıldık. Onun arzusu üzerine. Bir iki ay içinde bütçesini düzeltirseymiş, tekrar beraber yiyeceğiz. Ayda 10 lirayla geçinmeye mecburum, dedi. Sanki ben daha fazlayla geçinmek kabiliyetindeymişim gibi.

Raşit'in hatıra defterinden

5 . 4 . 43 Pazartesi

Dün gece karımı rüyada gördüm. Hayır bizzat onu görmedim, yalnız ona dair bir hadise oldu. Şöyle ki Tahliye olunmuşum. Adana'ya gitmişim. Eve yorgun argın gelmişim. Soyunup yıkandıktan sonra sedire uzanıyorum. Kız kardeşlerim büyümüşler, merakla etrafımı alıyor, beş senelik hapıslık hayatıma dair sualler soruyorlar. Birden aklıma geliyor, karım nerde, kızım nerde?

Annem "Altan otelinde — Baban öyle tensib etti," diyor. Vay anam vay... İçime bir ateştir düşüyor. Kime kızacağımı bilemiyorum. Aklımda bin bir ihtimal. Otel gibi malûm bir yerde, yirmi yaşında genç bir kadının yapyalnız oturması... Sedirden deli gibi kalkıyorum. Bütün kabiliyet ve çevikliğimle üstümü başımı giyinmeye başlıyorum. Ne mümkün. Korkulu rüyalarda kaçmak isterken inadına ağırlaştığımız, kaçamadığımız gibi bu sefer de aceleme rağmen elbisemi o kadar yavaş giyebiliyor, öyle sıkıntı duyuyorum ki... Nihayet zorla pantolonumu geçiriyorum, ceketimi tam alıyor evden çıkmaya hazırlanırken uyanıyorum. Böylece rüyada olsun karımı görmek fırsatından mahrum kaldım. Öyle bir dünyada yaşıyoruz ki insan karısını görmek değil rüyada bile görmeye imkân bulamıyor.

Sabah müthiş bir kurşunilikle başladı. Hava mosmor. O kadar sinirliyim ki bugün birisiyle bir bomba patlatmazsam çok iyi...

Nâzım Hikmet Sarıyerli Emin beyle birlikte Tolstoy'un *Harb ve*

Sulh'una başladı yine. Ben bir çay bardağı dolusu kahvemi bir adet En âlâ cıgarasıyla içiyorum. Hâlâ sinirliyim.

Bu günlerde Nâzım Hikmet'in iştihası mükemmelmiş. Kahvaltı edip geldi. Saçları bir kucak, sapsarı, kıvır kıvır. Boynunda kendi dokumasının mamulâtından açık renkli yeşil bir mendil bağlı. Prens bilmem ne cenaplarına onu çok benzeten kürklü gocuğu — alelusul — sırtında, makinasının, şu otuz senelik, Şikago marka, demode daktilosunun başında, Emin bey Tolstoy tercümesinin müsveddelerini okuyor. Nâzım Hikmet hiç de acemi sayılamayacak, hattâ taktir olunacak bir süratle bunları tape etmekte. Bu tape faslından önce şöyle bir muhavere cereyan etti. Ona tuhaf bir sual sordum — şimdi sualim aklımda değil — o cevap verdi; ha, sualim aklıma geldi. Fransızca bir kelime sormuştum Limacon.

— Vallahi bilmem üstad, dedi. Ben malum ya, balıklardan balinayla hamsiyi birbirinden çok iyi ayırt ederim.

Gülüştük. Şaka başladı. O devam etti

— Ağaçlardan çınarla dişbudağı ve selviyi karıştırırım. Kavak, söğüt, bir de çamı çok iyi bilirim.

Öyle tuhaf söylüyor ki namussuzum, bütün sözlerinden "tabir caizse" bal gibi şiir sızıyor. Bu adam yalnız şair değil, hayattaki fonksiyonu itibariyle, yahut fizyolojikman "şiir ifraz eden bir makina". Herkeste keçi boynuzundaki bal kadar ender bulunan bu şiir nesnesi bu adamda kilo kilo, ton ton. Hattâ nasıl söyleyeyim, Nâzım Hikmet bir bal peteği gibi, mumu balına nazaran çok az, balı yani şiiri vıcık vıcık. Bunları ona kompliman olsun filân diye değil, bilakis kendimi bütün zorlamama rağmen yazıyorum. Çünkü aramızdaki münasebet "üstat--çömez" münasebeti değil sadece. Zaman zaman onunla kavga ederiz, birbirimize ağırca laflar söyleriz, günlerce konuşmayız, birbirimize kızarız, yani Nâzım Hikmet değil, lalettayin bir insanla nasıl çekişilik, kavga edilir, dargın durulursa biz de onunla zaman zaman öyleyiz. Haydi daha açık edeyim, şu bizde, bütün insanların zahir veya batınında gizli, fakat mutlaka mevcut olan kıskançlık, kendini beğenmişlik hislerini başkalarına karşı duyduğum çok oldu. Nâzım'a karşı bunları velev kendi içimde, kendime karşı dahi olsa duymadım, duyamadım. Ona en kızdığım zamanda bile nazarımda o erişilemeyecek kadar büyük, erişilemeyecek kadar kocaman bir şiir makinasıydı.

Bunları yazmaktan maksadımın ne olduğunu bilmem. Sade çok iyi bildiğim şu onu çok seviyorum. Bir ağabey, bir hoca, bir ne bileyim üstat falandan çok daha başka türlü. Meselâ bu sevgide babama, anama, kız kardeşlerime, kızıma karşı duyduğum sevgi cinsleri de dahil, kocaman bir

sevgi çığı taşıyorum içimde. Düşünüyorum bir gün — belli olmaz hangimiz daha evvel amma — onun ölümünü nerde ve nasıl haber alacağım? Onun ölümü karşısında ne yapacağım? Onun ölüsünü ekseriya Abdülhak Hâmid'in ölüsü gibi hayalliyorum. Ben bu hisleri çok sevdiğim insanlara karşı sık sık duyarım.

Velhasıl Nâzım Hikmet'i o kadar seviyorum ki ona bazan "çok iyi insan, büyük, ulaşılamayacak kadar büyük, büyük insan olabildiği" için kızıyorum. Laf sırası gelmişken şunu da ilâve edeyim :

Bazan o, o kadar vurdum duymaz görünür ki hırsımdan kendi kendimi yer, yanından ayrılır, kaçarım. Meselâ hapishanede çehrelerini sık sık görmeye mecbur olduğumuz bir güruh var, kıravatlı, bey ıskartası, muhasip, kasadar — hakaret olsun diye veznedar demiyorum — kâtip, tahsildar, maliye memuru, ne bileyim ben, bu makule "küçük burjuva"lar. Bunların karakterleri malum : hem kel, hem fodul. Bütün hareketlerinden, sözlerinden kendini beğenmişlikleri akar. Meselâ Nâzım Hikmet'e bunlardan birisi der ki :

— Bana bak Nâzım, (bunu Nâzım Hikmet'e "üstat veya Nâzım bey gibi" kendilerinin fazlaca itibar ettikleri ve kendilerine hitab edilirken isimlerinin arkasına, falan bey, filân bey gibi bu "bey"lik konulmazsa derhal alınır, kızar, içten içe size kin besler, şurda burda arkanızdan atar tutarlar) sen insandan anlamıyorsun azizim, sen insan ayırt etmekten acizsin derler. Bunu söylerken düşünmezler ki dünyanın en büyük şairi, tiyatro muharriri, siyasi muharriri, sinema senaryocusu, hattâ hikâyeci ve romancısı bir kelimeyle "ruhların mühendisi" payesine bilmem ne üniversitesinin diplomasında değil, eskilerin "dad-ı hak" dedikleri meziyeti sayesinde varmış bir insana hitab ediyorlar. Ben kudururken Nâzım Hikmet "Sen insan ayırt etmekten acizsin," diyen "serseriye" hiç kızmaz, bilakis gülümser ve ona bomboş gözlerle bakar. Biliyorum bu bakış o kadar manasız ve boştur ki, anlayana sivrisinek saz... O böyle bakarken kim bilir hangi mevzu üzerinde düşünüyor, çok iyi bildiği karşısındaki bu budalayı — kim bilir kaç milyonuncu misalini — tekrar önündeki bir aynaya bakar gibi okuyor.

İşte beni kızdıran onun bu lakayt halidir. Bir an isterim ki ona "Sen insan ayırt etmekten acizsin, Nâzım," diyene bağırıp çağırsın, onu tersleşin. Hattâ bu işi bilvekale ben yapayım diye aklımdan geçiririm, fakat düşünürüm ki eğer bir şeyler söylemek lâzımsa Nâzım Hikmet bunu benden daha iyi taktir eder. Nihayet o kendi hakkını müdafaadan aciz bir insan değil ki ben tutup ona avukatlık edeyim, icabederse başka türlü yar-

dımda bulunayım. Aklı selimimin bütün baskısına rağmen yine dehşetli bir sinir buhranı içinde kalkar, küfrederek — bu küfrü kime ve neye ettiğimi hiçbir zaman kimse anlamaz — ordan savuşurum.

Sadede gelelim. Nâzım Hikmet devam ediyordu

— Bir de at kestanesini tanırım, o da kestaneyi verdikten sonra... Çiçeklerden gül, papatyayı bilirim.

Emin bey sordu

— Fesleğeni?

O yine şiir saçan bir dinamo gibi konuştu

— Fesleğen mi? Böyle münasebetsiz bir şeyi ilk defa duyuyorum.

Onun konuşurken söylediklerini cıgara kutumun arkasına, defterlerime, velhasıl nerde boş, yazılacak bir yer buldumsa kaydettikten sonra hatıra defterime aldım. Şimdi harıl harıl daktilo yazıyor. Ben de karıma mektup yazacağım.

6 . 4 . 943

Gece. Nâzım Hikmet daktilosunun başına geçti karısına mektup yazacak. Makinaya kâadı takarken dedi ki

— Benim hakkımda yazdıklarınızdan en hoşuma giden hangisidir biliyor musunuz? — Çünkü yukarıdaki yazıları ona az evvel okumuştum —

— Hangisi?

— Daktilodaki maharetim. Onu o kadar taktir edilsin istiyorum ki...

Gel de gülme. Dedim ya, bu adam bambaşka adam vesselam. Eğer beşeriyetin "ümmet" devrinde gelseydi mutlaka peygamber olur, yeni bir din uydurur, bir alay serseriyi fisebilillah boş göklerde mevcut olmayan kadiri mutlaka tapındırırdı. Kabahat onda değil, bütün kıymetleriyle, bütün cami, kilise ve havralarıyla, bütün papazları, hahamları ve hocalarıyla, bütün girdi çıktılarıyla iflas eden müflis zülcelalin onu geç yaratmasında...

Karıcığım,

Sana bunları her nedense biraz da yüzüm kızararak, fakat beni sevdikleri zaman sevineceğini bildiğim için yazıyorum.

Haydi hoşça kal bir tanem, sevgilim.

(İmza)

Sana Raşit'in — kendi isteği üzerine — son yazdığı şiiri de yolluyorum.

4 NİSAN 1943

Karşıda orman.
— Dalgalı bir deniz —
Gökyüzünde bulutlar
kalabalık ve gazaplı bulutları gökyüzünün.

Benzin kokulu homurtusuyla rampada inatcı bir kamyon gibi,
inatcı bir kamyon gibi insanı kızdıran bu Nisan gündüzünün
ümitsiz ve allahsız yalnızlığında
senden ve parke döşeli sokaklardan uzak
bir gurbet hapishanesinin penceresinden bakmak dünyaya.

Tiren geliyor.
Hasret götürüp, hasret getiren geliyor.
Tiren geliyor.

Beni de al götür
al götür beni de
güneşine ve tozuna kurban olduğum memlekete!

Birdenbire karardı içim,
karagözlümü sanki elimle topraklara vermişim.

Daha bir hayli zaman
mektuplar taşıyacak beni sana,
seni bana.
Daha bir hayli zaman istasyonda kampana
tirenleri bensiz kaldıracak.

Bilsen ne kadar özledim seni.
Yaz günleri kaldırıp tül perdeni
kıpkırmızı doğan aya
daha bir hayli zaman bensiz bakacaksın,
bensiz üfleyip lambanı
bensiz yakacaksın!

Baharın bütün ihtişamiyle başladığı bir akşam
portakalların ötesinde doğan aya bakarken pencerenden
uzak, çok uzak isteplerde ölen
çamur ve kara gömülenleri düşün.
Onlar
— Ana, baba, sevgili ve kızkardeş yüreklerinde —
bir kurşun yarası gibi bırakıp yokluklarını
gittiler.
(Hasret kıyamete sözü artık onlar içindir.)

Biliyorum
ağlarken gülen yaşlı gözleriyle bahar geliyor,
yaz gelecek,
üzüm mevsiminde ben.
Fakat onlar...
Yani öksüz çocukların kurşunlanmış babaları
unutulacaklar resmi tebliğlerde.
Karşıda orman.
Gökyüzünde homurtulu mosmor bulutlar.

4 Nisanda dünyamız böyle...

Elbette yırtılacak bu kurşunilik
elbette parlatacak bahar güneşi ıslak ağaçları
ve tuza banarak
erik,
çağla,
taze badem yiyeceğiz elbette...

Orhan Raşit

Orhan Kemal 24 Eylül 1943'de Bursa Cezaevi'nden çıktı. Cezası sona ermişti. Nâzım Hikmet onun çıkışından birkaç gün önce Piraye'ye yazdığı mektupta şöyle diyor

Raşit Kemali önümüzdeki pazar günü çıkıyor. Sana çok çok selâm etmektedir.

Artık ben hapishanede bilfiil yapyalnız kalıyorum. Senin fotoğrafların ve mektupların, Kemallerin mektuplarıyla aylar ve yıllar geçecek.

Nâzım Hikmet'in Piraye'ye yazdığı 11.10.943 tarihli mektupta da şu satırlar var :

Raşit'den mektup aldım, kendisi ve karısı sana çok çok selâm ediyorlar. Benimle birlikte üç yıl yaşamış bir insanın ilk ayrılık mektubu olması dolayısıyla enteresan bulacağını sandığım için mektubu sana yolluyorum. Bir de burdan gitmeden üç gün önce bir şiir yazmıştı, saklaman için onu da yolluyorum.

Adana, 29.9.943

Üstadım,

Bugün şimdi şu anda, şu satırları yazarken, evde, evin damındayım. Önümde Adana'nın en işlek caddesi. Yollar dehşetli kalabalık. Hava müthiş sıcak. Ama bildiğin gibi değil. Hani elli ikinci koğuşta en sıcak ayların, tahtakurusu dolu, insanı boğan geceleri vardır; aynen öyle. Gecelik entarimin altındaki çıplak bacaklarımı birbiri üstüne attım. Aradan dakika geçmedi, ılık ve sinirlendirici bir ter yapış yapış sıvandı..

Evet, memleketimde, bir zamanlar dehşetli sevdiğim arkadaşlarımın kokladığı havayı onlar gibi, kelepçesiz bir hürriyetle kokluyor, önümden akan insan seline bakıyorum.

Kimler ve neler geçiyor! Tesadüf, en sevdiğim, vaktiyle en çok şakalaştığım ve sohbetlerinden en hoşlandığım birkaç sabık dost geçiyor. Ufak bir işaret, hafif bir çağırış onları bana baktırmaya kâfi. Fakat, fakat üstadım, hayır... Olmadı, olmayacak... Onları çağırmak, yani, "Ey eski dostlar! Ben geldim... Bakın ben artık hürüm! Bakın burada oturuyorum... Beni ehemmiyetle, bilhassa ehemmiyetle tebrik etsenize..." falan gibi tuhaf bir anlama geleceğinden korkarak onları çağırmıyorum. Eskiye nazaran her halde müthiş bir farkla yükselmiş bir izzeti nefis, bir gurur, bir "aranılmayan insanların" küskünlüğü içinde bütün bu hay huydan, bütün bu bir alay eski dost gurubundan kaçıyorum. Emin ol, senin yokluğunu müthiş bir yara acısıyla içimde taşıyorum ve uzun seneler de taşıyacağım. Sen yalnız imanlı bir sanatkâr değil, her şeyden, hepsinden daha fazla, insandın, dosttun... Senin büyük dostluğunu senden ayrılmakla bütün realitesiyle duyuyorum. Bazen sükût en beliğ ikrar veya ifade tarzıymış. Susacağım üstadım, seni hapishane duvarları arasına bırakmak azabının bütün ıstırabını işte çekiyorum.

Evimizin damı — ki benim şimdi oturmakta olduğum yer — dar bir sokağa baktıktan sonra, hemen solda mütemadiyen insan akıtan ve key-

fince bütün ikinci sınıf vilâyetlerde müşterek olan kıyafetleriyle akan insanların caddesine nazır. Karşı kahvede bir polis oturuyor. Bu adam, hayatımdaki bir hadiseye mufassalan alâkadar olmuş bir insandır. Şu, hani bir tarihte intihar maksadıyla kendimi vurduğum gece önüme çıkıp, "Be birader, kendini öldürmek istiyorsan elektrik tellerine tutun!" diyen adam. Her polis gibi, yalnız dakikalarla beraber akan hadiselerle alâkadar olup, bilhassa maziyi pek az düşünen bir polis şüphesiz... benden haberdar bile değil. Hararetli hararetli bir şeyler anlatıyor bir arabacıya.

Karşıda, eczahanenin köşesindeki hoparlör baso sesiyle bana mütemadiyen Bursa hapishanesini hatırlatmakta.

Neyse Nâzım Hikmet... Bu sırada kardeşim geldi. Elinde bir şişe kırk dokuzluk... Karım, kız kardeşlerim dama oturduğumuz yere masayı hazırladılar ve biz iki kardeş sofrada oturan yakınlarımızın neşesi, kahkaha ve konuşmaları arasında içtik.

Bu satırları evimde yazıyorum. Evim bir tek odadan ibaret. Dayımların büyük taş evlerinin bir göz odası. Mobilyemiz hiç de fena değil : Üstü iyi bir örtü ile kaplı bir sedir, yanında beyaz bir karyola, üzerleri pöti kare bez geçirilmiş minderleriyle iki tahta iskemle ve bir halı — bu henüz yere yayılmadı — iki kilim, saat, bazı resimler, senin yağlı boya yaptığın iki köşe yastığın v.s.

Şu anda ben karyolada oturuyorum. Karım karşımda, sedirin ucuna ilişmiş, Yıldız'ın bayramlık entarisini yetiştirmeye çalışıyor. Onu bilhassa süsledim, mütemadiyen seyrediyorum. Bana bu beş senelik ayrılığa dair hikâyeler anlatıyor ve soruyor :

— Raşid, Nâzım ağabeyime ben mektup yazmayayım. Sen yaz. Benim yazım iyi değil.

Israr ediyorum. Razı oluyor. Tekrar soruyor :

— Peki ne diyeyim? Ağabey mi, amca mı?

— Ağabey! de..

Tam bu sırada kızım, örme sepetten arabasını iterek karyolama yanaştı :

— Haydi baba araba geldi...

— Mektup yazıyorum kızım... Beklesin azıcık arabacı!

Ve arabasını sürüp ayrılırken :

— Peki babacığım, diyor. Yarım saat sonra gelir araba!

Tabiî anladın; arabacılık oynuyoruz kızımla. Onu çok seviyorum. Öyle zeki ve öyle güzel ki... Bugün saat öğleden sonra ikiye kadar pek resmiydik... Az evvel ona harekâtında tam bir serbesti verdim. Şimdi bül-

bül oldu. Meselâ Yıldız sordu annesine :

— Anneciğim mendil ver!

— A! Yıldız, veremem... Saat başı bir mendil veremem.

— Peki, peki, verme söyleyen ben değilim...

Karım

— Raşit, diyor, bara filan gideyim deme... Vallahi Yıldız'ı elinden tutar gelir seni rezil ederim...

— Yapabilir misin bu kabadayılığı?

— Tecrübe et...

Yıldız soruyor :

— Anne elmanın içine kurt nereden gelir?

Annesine meydan vermeden izah ediyorum — bilhassa izah ediyorum — ve ona bir büyük insan muamelesi ediyorum :

— Dinle kızım! Elmanın bir tarafı çürür çürüyen yerde kurt olur...

Ona, elmanın bünyesindeki yıpranmanın biyolojide, bilmem ne lojide izahını yapamam elbette. Tabiî bu "elmanın çürüyen yerinde kurt olur" sözünü, iri kahverengi benekli gözlerini açarak ve büyük bir dikkatle dinliyor. Fakat mutmin olmadığı belli.

— Ben kurt nasıl girer diye sordum, babacığım?..

Demek istediği ve benim de cevabımın kifayetsizliğini, cahilliğimi yüzüme vuracağıydı. Fakat hâlâ bütün laubaliliğimize rağmen bir hayli resmiyiz.

Velhasıl her an, her dakika onun zeki müdahalelerini, annesinin lisanındaki tashihlerini beyanı mütalealarına şahit oluyor, gülüyordum.

Akşam indi Nâzım Hikmet. Mektubumu bu günlük kısa keseceğim. Yazacak o kadar şey var ki sana her hafta neşeli mektuplar yazmaya çalışacağım. Şimdi Yıldız'la annesine sana yazdığım mektubu okudum. Neşe ve zevkle dinlediler.

Kızım annesinin arkasından başını uzattı

— Bir şey söyleyecektim ama...

Durdum güldüm :

— Söyle kızım!

— Başka zaman söylerim...

— Şimdi söyle mektuba yazacağım...

— Başka zaman yazarsın...

Israr ettim, güldü.

— Ben öksürdüm, dışarıya baktım...

Karım bir sürü roman okumuş. Hattâ bunların isimlerini bir tarafa yazmış. Hepsi de macera romanı veya şu Esat Mahmut v.s.'nin romanları... Her ne olursa olsun... Bir defa roman okumaya heves etsin, onlardan zevk almış ya... Mesela *Kira Kiralina*'yı da okumak için başlamış fakat canı sıkılmış bırakmış...

İşte böyle Nâzım usta... Müsaade et mektubumu bitireyim. Çünkü yarın bayram, çarşıya gideceğiz. Biraz ufak tefek ve bu mektup işi var.

İplik meselesine — yani üç yüz elli lira meselesi — annem razı olmakla kalmadı sana dua etti. Bu vaad beni bir hayli sağlam vaziyete soktu. Yani "hayatta dayanacağı olan" insanların gönül rahatı ile, başkalarından itibar görmek meselesi.

Diğer taraftan herhangi bir işe girmek mümkün olacak.

Arkadaşlara teker teker selâmlar... Bilhassa Çorbacı'nın gözlerini hasretle öper, yakın tahliyeler beklerim.

Karım gene mektup yazmaktan vazgeçti. Kusura bakma. Sana ve Piraye yengeye yazacak. Bu kadar az şey içinde öyle mesudum ki üstat... Yalnız, evet yalnız seni orada, hapishanede düşünmek azabı! Gözlerini öperim büyük ve insan dostum.

Raşit

Memedali beye ve diğer gardiyan beylere selâmlar.. Memedali beyin yeğenini aramak işini unutmadım. Hele şu misafirlikten bir kurtulayım...

KOMİK HÜRRİYET

Evet
Demek
Demek üç gün sonra
Evet
Senin dediğin
"Komik ve tatlı
HÜRRİYET!"
"Cânım efendim
üstadım benim!"

Beton, demir ve tozlu ampulleri bırakmak birtakım insanlara!

Evet
bu hürriyet,
kampana, kilit gıcırtısı ve gardiyanlar
bütün bu şeyleri arkada bırakabilmek hasreti!

Fakat
sana mavi göklerin altından bakmak
seni hapishanede bırakmak!
Demirsiz ve kilitsiz,
ampulleri tozsuz ve gardiyansız bir başka nevi hapishanede
ben.

Evet
senin dediğin hürriyet
KO-MİK!

Trenler gelir, gider
istediğin caddeye düşürebilirsin gölgeni...

Hangi hürriyet?
Geç efendim
ilâhi üstadım benim...

Bursa Cezaevinden ayrılırken
24 Eylül 943

PREDRAG VRANICKI

SOSYALİZM VE YABANCILAŞMA SORUNU

Yabancılaşma dediğimiz görüngü (phenomenon) çok karmaşık olup yeterince incelenmemiştir. Felsefî ve sosyolojik çözümlemeler daha birçok sorunu ele almalıdır, örnekse yabancılaşma kavramının kapsamına neler girer, tarihin akışı içinde yabancılaşmanın itici gücü ne olmuştur, benzer yabancılaşma biçimlerinin değişik dönemlerdeki işlevleri nelerdir, sürekli ve tek doğrultulu bir süreç yabancılaşmanın üstesinden gelebilir mi, vb. Bütün bunları şimdilik bir yana bırakarak, kanımca yabancılaşma kuramının temelinde yatan bir noktayı önemle belirtme zorunluğunu duyuyorum : Bütün insanlık tarihi ve bütün insan yaratıları (devlet, kültür, din vb.) insan çabasının bir ürünü ve onun kendi birikimlerinin, gücünün bir dışa vuruluşuyken, gene de insan ancak bu güçleri kendinden ayırarak, belirli maddî, toplumsal ya da ideolojik güçler olarak kendi karşısında bularak varolabilmiştir.

İnsan çabasının ürünleri insanın dışında bir şey olarak varlığını sürdürdükçe (siyasal alan, din, pazar, para vb.) ve daha üstün bir yetke niteliğiyle ona karşı çıktıkça, yabancılaşma görüngüsüyle karşılaşacağız. İnsan dünyası şimdiye değin her zaman, kendine karşı bölünmüş bir dünyaydı — tarihin yaratıcısı olan insanın çok güçsüz olduğu, bütün haklarından yoksun bırakıldığı ve tarihsel anlamda aşağılandığı bir dünya. Bugün bile tarih, insanın üzerinde sürekli bir zorbalıktır.

Ne var ki, her yabancılaşma biçimi kendi tarihsel özü ve işlevi bakımından ötekilerden ayrıldığı için, yabancılaşmanın değişik biçimleri aynı yoldan değerlendirilemez. Ayrıca bugüne değin saptanan bütün yabancılaşma biçimlerinin yerini başka yabancılaşma biçimleri almıştır. Belirli bir "yabancılaşma durumu" ancak insan güçleriyle insan ilişkilerinin gelişimi için yeni olanaklar belirdiğinde çekilmez olur. İnsanlar her zaman çeşitli yabancılaşma biçimleri altında ilerlemişlerdir, ama bazı yabancılaşma biçimleri "çok çeşitli ilişkilere girebilme yeteneği gösteren" (polyvalent) bir varlık olarak insanın gelişimine, ötekilere oranla, daha elverişli görünmüş, insanoğlundaki zenginliklerin oluşumunu engellemediği gibi, insanın tarihsel deviniminde daha serbest olmasını engelleyen çeşitli toplumsal kısıtlamaları da ortadan kaldırmıştır.

Böylece, belirli tarihsel koşullar altında belirli yabancılaşma biçimleri tarihsel olarak ilerici nitelik taşımışlardır. Bu gelişim içinde insanı birtakım yabancılaşma biçimlerinden kurtaracak yeni olanaklar belirince eski yabancılaşma biçimleri dayanılmaz duruma gelir. Bu yabancılaşma biçimlerinden bazıları gelişim sürecinin akışı içinde ortadan kaybolur (kölelik ve başka ideolojik yabancılaşma biçimleri gibi).

Şimdiye değin tarihsel süreç *yabancılaşmanın ortadan kaldırılması* süreci kadar yabancılaşmanın değişik biçimlerinin yaratılması sürecini de kapsamıştır. Bu süreç insana verilen önemin gittikçe artması ve "insanüstü" politik güçlerin değil de insanın gittikçe daha ağır basması gibi olgular yoluyla kendini açığa vurur. İlk ve temel ilkeler, insanın "gerçek anlamda insan" doğrultusuna yönelişi, insan yaratıcılığının önemi olunca ve bu ilkelerin bir araya getirdiği insanlar birbirleriyle ve doğayla olan ilişkilerini bu yönde ayarlayınca yabancılaşmanın ortadan kaldırılış süreci de o denli hızlanacaktır.

Yabancılaşmış tarihsel durumlar insanın kendine karşı bir bölünüşünü önceden belirlemekle kalmaz, ırk, ulus, sınıf ve daha başka düşmanlıklar yoluyla insanı insandan yalıtarak en belirgin özelliğini ortaya koyar. Bu karşıtlıklar çağımız insanını uçurumun kenarına getirmiştir. Ancak kendi kendini yok etme gibi korkunç bir gelecekle karşı karşıya kalmak, çağımızın yabancılaşmış dünyasına özgü, tarihsel olarak yanlış ve dar kafalı sonuçların üstesinden gelmeyi bir ölçüde başarmaya başlamıştır.

İşte böyle tarihsel bir kalıttan ve burjuva toplumu diye bilenen belirli bir tarihsel yapıdan gelmesi, sosyalizmin başlıca özelliğidir. Biz burada burjuva toplumunun büyük ilerlemelerinden, insan yaratıcılığına yaptığı başarılı katkılardan söz edecek değiliz. Gene, burada burjuva toplumunun bütün sınırlılıklarını çözümlemeye de yerimiz yetmez. Bu tür çözümlemeler, Marx'ın zamanından günümüze değin, bazan çok iyi bazan şöyle böyle, sık sık yapıldı. Ne var ki, çağdaş sosyalizmin içinden fışkırdığı temellerle tarihsel yönsemeleri anlamak için, hiç değilse, çağdaş insan isterlerine ve gizilgüçlerine burjuva toplumunun artık karşılık verememesine yol açan özelliklerinin üzerinde durmalıyız.

Burjuva toplumu insan gelişimini duyulmamış doruklara ulaştırırken, ücret - ekmek ilişkisi çerçevesinde, insanı her şeye gücü yeten bir makinanın ayrılmaz bir parçasına dönüştürdü. Klâsik meta üretici toplum her şeyi bir metaya, bir şeye çevirdi. Böyle bir toplumda işçi çalışma yeteneğini satar, tıpkı başka insanların da ellerinde ne varsa onu — herhangi bir metayı, aklını, düşüncelerini, zanaatını, gövdesini ya da yeteneğini — sattık-

ları gibi. Bütün toplum bir alım satım ilişkisine bedelse, insan istatistikte bir şifreden daha fazla bir şey değilse ve bir mekanizmanın parçası olarak görülüyorsa, toplumsal ilişkilerin en yalın insanî özelliklerden bütün bütüne koptuğu görülür. İnsan günlük hayatta meta üreten bir başka meta durumuna gelmişse, değer üreten bir mekanizmanın bir parçasından başka bir şey değilse, gene aynı kolaylıkla başka insanları ya da ulusları kendine düşman olarak gören bir mekanizmanın da parçası olabilir.

Çağdaş insanın günlük hayatındaki bu yabancılaşma, onun yabancılaşmış durumunun bütün başka biçimlerine de bir temel, bir kaynak olur. Meta sahipleri ve bütün teknokratik mekanizma, insanın uğraşını ve varoluşunu denetim altına alan güçler olarak onun karşısına dikilirler, aynı biçimde kendi ürettiği metalar da insanın karşısında bir güç, bir meydan okuyuş gibi dururlar. *Meta fetişizmi* ve getirdiği sonuçlar çoktandır bilinen bir görüngüdür. Burjuva toplumunun en yakın çağdaş süreçleri bilimsel, istatistiğe dayanan düzenlemeleriyle pazar mekanizmasının birbirine karşıt aşırı sonuçlarını değiştirmeyi başardıysa bile, metanın büyülü gücü gün geçtikçe çoğalmaktadır. İnsan belli metalara sahip olmakla bir insan olarak niteliğinin değişeceğine ve metaca varlıklılığın bir insan olarak "zenginleşmekle" özdeş olduğuna inanmaya başlar. İnsan tamamen dışsal yönüne ağırlık verir, böylelikle de bir insan olarak kendini yoksullaştırır.

Burjuva toplumunda yabancılaşmanın en başta gelen biçimlerinden biri olan "insanın şeyleşmesi", aynı zamanda onun bazı başka ilişkilerini de insanlık dışı bir duruma sokar. Politik-teknokratik mekanizmanın insanla olan ilişkisi bu mekanizmanın şeylerle olan ilişkisinin eşiyse, insanın etkin rolü varlıklı olma yolları aramak ya da politikacılara oy vermekle kısıtlanacak ve sonunda insan da başka insanlarla olan ilişkisini şeylere olan ilişkisi gibi düzenleyecektir. Son otuz yılda açığa çıkan insanlık dışı eylemlerin en keskin en zorlu biçimleri temeldeki bir özelliğin sonuçlarından başka bir şey değildir.

İnsanın "çok çeşitli ilişkilere girebilme yeteneği" (polyvalence) bu son derece "şeyleşmiş" ve bölmelere ayrılmış ilişkiler arasında öylesine çarpıklaşır ki, çalışma süreci bile dayanılmaz olur. Çağdaş insanın bu "kişisellikşiz" durumuna bir çözüm yolu arayan bütün sosyologlarla psikologların çabası bütün gelişmelere karşın başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu gibi çabalar yatıştırıcı ilâçlar olmaktan öteye gidemez. Çünkü sorun aslında teknoloji ya da psikolojiyle ilgili değil, daha çok bir tarih felsefesi sorunudur.

İnsan kendi yabancılaşmış durumunun az çok bilincinde olabilir, ama gene de sonuç onun kişiliğinin kendine karşı bölünmesi ve *homo duplex*'in

oluşmasıdır. İnsan olarak, kendini daha geniş bir topluluğun parçası olarak duymaz. Resmî ilişkiler içinde ise, kendini bir insan olarak duymaz. Ve yabancılaşmış insanın, nicedir bilinen bu ayırıcı özelliği, insan ilişkileri alanında çok korkunç sonuçlara yönelir.

Özel mülkiyet ve ücret-emek ilişkilerini içinde barındıran çağdaş toplumu yukarda sözü geçen özellikler tanımlıyorsa — son birkaç yüzyılın tarihi bunun böyle olduğunu birçok olaylarla gösterdi, (savaşlar, ekonomik çıkmazlar, toplama kampları, gaz odaları vb.) — o zaman bu durumu ortadan kaldırmak için girişilecek kavga aynı zamanda sosyalizm için bir kavga olacaktır.

Bir zamanlar geniş anlamıyla, sosyalizm sorunu daha yalın anlatılabiliyor, daha az karmaşık görünüyordu. Bugün, içine acıların da karıştığı birçok deneylerden sonra, sosyalizm sorunu öncelikle böyle felsefî ve sosyolojik bir çerçeve içinde ele alınmalıdır. Çoğu kez, insanın bütün yabancılaşma biçimleriyle ücret-emek ilişkisinden kurtulması için devrimin gerçekleşmesi ve devrimci yetkeler yeterli birer güvence olarak görülmüştür. Böylece yabancılaşma sorunu "gereksiz" duruma gelir. Örnekse, Stalin döneminde yabancılaşma kavramı hiçbir kuramsal tartışmada yer almadı. Bugün bile, sosyalist kuramcıların çoğu sanki sosyalizmin bu hastalığa karşı bağışıklığı varmış gibi, yabancılaşmayla sosyalizmin bir arada olamayacağını düşünmektedirler.

Tarihsel deneyler ise bambaşka bir görünüm çizmektedir, çünkü bunlar, özellikle Stalin döneminin deneyleri, sayısız yanılsamalarla mıtlerin yıkılışına yol açmıştır.

Stalincilik ancak devrim yapıldıktan sonra sıra devrimi uygulamaya gelir olgusunu kavrayamadı. İnsanın sürekli bir kurtuluşuna ve yeni tarihsel bir kişiliğin oluşumuna yol açan toplumsal ilişki biçimleri ancak o zaman kalıcı bir temel üzerine oturtulabilir. Kısaca, felsefî ve insancı düşüncenin temel ilkeleri elden geldiğince derinlemesine yerleştirilmelidir. Elbette sosyalizm, bu ereğine ulaşmak için varlığını, hemencecik ortadan kaldırılmayan ya da atlanıp geçilmeyen (devlet, sınıflar, parti, uluslar, bürokrasi, din, meta üretimi, pazar gibi) birtakım yabancılaşma biçimleri temeli üzerinde sürdürmelidir. Şimdi göreceğimiz gibi, gerçek sosyalist bir gelişim içinde, bu yabancılaşma biçimlerinin başka simgeler, başka anlamlar kazanması ve yepyeni görevler yüklenmeleri gerektiği olgusuna karşın, du-

rum gene de böyledir.

Yalnızca varoluşları dolayısıyla bile bu yabancılaşma biçimlerinin belirli yönleri kendilerini çok olumsuz bir biçimde ortaya vurabilirler (ama böyle yapmaları gerekmez.). Hangi düzen olursa olsun (sosyalizmde de) insan kendi güçlerini kendinden ayrı bir dizi öğeler olarak üretir, duyumlar ve yaşarsa, bu öğelerin hem daha üstün yetkeler olarak kendisine karşı davranma, hem de çağdaş insanlık gelişimi düzeyinde ölçülmeye değer tarihsel yaratıları engelleme ihtimali olur.

Böylelikle sosyalist düzende yabancılaşma sorununun gereksizliği savına karşı, en kesin biçimde, yabancılaşma sorununun sosyalizmin başlıca sorunu olduğu savını yürütmeliyiz.

Bu sorun burjuva toplumunda önemli bir yer tutamazdı, çünkü ne eskiden, ne de şimdi burjuva toplumunun temel görevi insanı, yabancılaştırma biçimlerinden kurtarmak olmamıştır. Burjuva toplumu bağımlılık ve boyun eğme gibi feodal biçimleri ortadan kaldırıp yerine ekonomik demokrasi alanında belirli birtakım sınırlı demokratık biçimler getirerek kendi tarihsel görevini gerçekleştirdi. Burjuva toplumunda burjuva özel mülkiyetinin belirli olumsuz sonuçlarının üstesinden gelmeye uğraşan birtakım eğilimler olduğu ölçüde, klâsik burjuva düzeni de dural yönsemelerden kaçınacaktır; ancak burjuva toplumu ekonomik, politik, böylece de ideolojik *yetkeyi* ortadan kaldırmak görevini hiçbir zaman yüklenmemiştir, yüklenemezdi de. Burjuva toplumunun temel görevi bu yetkeyi yürürlüğe koymak, yönetici sınıfın yerini sağlamlaştırmak ve yetkeyle insan arasında bir uzaklık yaratmaktı; bu yetkeyi ortadan kaldırmak, yönetici sınıfı silmek ya da halkı bir "yetke" durumuna getirmek burjuva toplumunun işi değildi. "Siyasal" sözcüğü belirli birtakım insanların başka insanlar üzerindeki yetkesi anlamına alınırsa, burjuva toplumu tam anlamıyla siyasal bir toplumdur.

Demek ki, sosyalizm burjuva toplumu için asal olan kategoriler üzerine oturtulamaz. İnsan varoluşunun yabancılaşmış insanı yaratan biçimlerini alt etmek sosyalizmin görevi olduğuna göre, insanın toplumsal hayatının yabancılaşmış biçimlerini ortadan kaldırmak da sosyalizmin başlıca sorunu olur.

Sosyalizm sorunu bu çerçeve içinde düşünülmezse, sonunda siyasal biçimler insanlığın yitiriliş çığlıkları haline gelir.

Stalincilik sosyalizmin asal sorunlarını ele almakta tipik bir başarısızlık örneği olmuştur. Tarihsel olarak, Stalincilik, doğrudan doğruya daha önceki sınıflı toplumlardan gelen çeşitli yabancılaşma biçimlerine da-

yanmak ve bu yabancılaşma biçimlerini güçlendirmek anlamına geliyordu. Güvenini insandan — toplumsal hayatın tarihsel yaratıcısı olan insandan — alacağı yerde, Stalincilik toplumun oluşumunda ve gelişiminde en büyük görevi devlete ve çeşitli "geçiş dönemleri"ne verdi.

Sosyalist dönüşümün gerçek verilerini, yani siyasal toplum sisteminin, böylece de ekonomik ve siyasal yabancılaşma biçimlerinin giderek ortadan kaldırılış çabasını düşünsel çevrende gözden yitirdikten sonra, Stalincilik, bu siyasal toplumun evrimini güce dayandırdı. Devletin politik aygıtının her şeye yeterli oluşu zorunlu bir sonuç olarak bireyin, insanoğlunun, kişiliğin evrensel güçsüzlüğünü birlikte getirir ki aslında bunlar bu köktenci tarihsel atılımın ulaşmak istediği ereklerdir.

Bütün plânlamanın devlet eliyle yapılmasından ve artık-değerin de devlet yatırımlarında kullanılmasından doğan böyle bir düzende insan ortaya çıkan ürünlerin dağılımı işlemine ve üretimin yönetimine katılmadığı kadar, bir üretici olarak kendini gene ücret-emek ilişkisinin yabancılaşmış durumu içinde bulur. Bu durumda tek değişiklik kapitalist tekelciliğin yerine devletin genel tekelciliğinin geçmesidir. Kapitalist pazarın gelişigüzelliğine karşıt olarak Marx'çı düşüncenin getirdiği plânlı ekonomi kendi karşıtına dönüşmüştür. Üretici insan plânlayıcı duruma geçmeyince bir plânın parçası oluyor demektir, yani "kendisi de plânlanmıştır." Bu süreç içinde yabancılaşmış emeğin başka özelliklerinin de ortaya çıktığı gerçeği üzerinde uzun uzun durmamız boşuna olur.

Burjuva toplumundaki bütün öteki yozlaşmaların da kaynağı olan ücretli emek ilişkisinin baş özelliğini ortadan kaldıracağı yerde, sosyalizm Stalin döneminde bu ilişkinin yeni biçimlerinin gelişmesine yol açtı. Böylelikle, ekonomik, buna bağlı olarak da siyasal yabancılaşma sorunu, ortadan kalkmak bir yana, sosyalizmin en gerçek, en kaçınılmaz sorunu oldu.

Böyle bir ilişki temeli üzerinde, komünizmin ilk evresi olarak sosyalizmin başarıya ulaştırıldığına değgin tarihsel yanılsamanın birçok mitlerle şaşırtmacalara yol açmasına şaşmamak gerekir. Şu doğruyu da unutmamalıyız ki, şaşırtmacalar başlıca ideolojik yabancılaşma biçimlerinden biridir. Bütün başka yabancılaşma biçimleri gibi, tabii, bu yabancılaşma biçimi de tarih dışı ve soyut bir açıdan ele alınmamalıdır. İlkel bilinçliliğin belirli dönemlerinde ve düşük bir toplumsal gelişim düzeyinde, insan ancak bilinçliliğin böyle yabancılaşmış biçimleri yardımıyla ilerleyebilmiştir. İnsanın varoluşu bile bunlara bağlı olmuştur. Ne var ki insanlık bir zamanlar bu tür bir ideolojik bilinçle ilerleyebilmiş de olsa, insanın çağdaş evrimi, bilgi ve felsefede eriştiği yüksek gelişim düzeyi artık böyle bir yapıy-

la bağdaşamaz. Bu özellikle insanlarla, toplumla, doğayla olan ilişkilerin daha saydam, daha uscu ve daha anlaşılır olması gereken sosyalist evrim için doğrudur. Sosyalist toplumda hayatının ve yazgısının tek yaratıcısı olarak insan kendi bilincine daha çok varmalıdır.

Önce de sözünü ettiğimiz mitlerden biri sosyalist ilerleyişin ardında bir ıtici güç ve kaldıraç olarak sosyalist devletin bulunduğudur. Devlet belirli bir aygıttan oluştuğuna göre bu tutum ister istemez siyaset alanını yüceltmiştir. İşçi, bu yeni tarihsel dönüşüm içinde baş rolü oynayan adam olarak tanınacağı yerde, karşısında gene asal niteliği erişilmez olan ve kendisinin bütün yaşama çevresini yöneten bir kuruluşu dikili buldu. Böylece de bürokrasinin ve bürokratik hakların gelişmesi için gerekli temeller atılmış oldu, mitler doğdu. Bu mitden — burjuva devletinin kalkmasıyla özgürlük sorununun çözüldüğü miti — bir adım uzakta başka bir mit durmaktaydı İşçi sınıfına dayanan bir devlet belirli koşullar altında işçi sınıfının üstünde yer alacak ve kişiliğe tapınma gibi ilkel bir davranışı destekleyecek bir güç yaratamaz. Böylelikle, devletin söz sahibi olduğu alanlar yalnızca süreçlerle ilişkiler çerçevesi içinde kalmaz, bilimle felsefeyle ve sanatla ilgili süreçleri de kapsar. Felsefeyle bilim bir zamanlar dinbilimin yardımcıları olmalarına karşın şimdi tümüyle siyasetin yardımcısı durumuna gelmişlerdir.

Kişiliğe tapınma gibi bütün başka yabancılaşma biçimleri de durumların yarattığı raslantılar olmaktan çok bir çeşit sosyalizm anlayışına dayanan belirli bir yapının ortaya çıkardığı şeylerdir. Bu anlayışa göre sosyalizm, bütün toplumsal hayat alanlarının devlet[1] içinde soğuruluşudur. Stalinci kuram ve uygulamayla "tamamlanmış sosyalizm" savı içinde devlet mülkiyeti ile devletin söz hakkına insanın üzerinde bir yer verilince bu kavram en yüksek noktasına ulaştı.

Bürokrasi ve teknokrasiye karşı bu aşırı ideolojik tutkunluk son derece yabancılaşmış bir kuramsal ilke getirdi. Bu süreç içinde birçok olgular gözden kaçırılmıştı. Birincisi, siyasal kuruluşlara bu denli yetki vermek uygulamada işçilerle aydınların gerçek özgürlüğünün kaçınılmaz olarak azalacağı anlamına geliyordu. İkincisi, burjuva toplumunun yabancılaşmış biçimlerinin daha da güçlenip gelişmesi sosyalist toplumun bir özel-

[1] Devlet derken belirli bir sınıfın ya da grubun güçlerinin başkaları üzerinde yetke sağlamasına yarayan örgütsel bir düzene ve aygıta işaret ederek sözcüğü Marx'çı anlamda kullanıyoruz. Bunun dışında, devlet kavramında başka öğeler de vardır.

lığı olamaz. Üçüncüsü, bu yabancılaşmış biçimlerin ortadan kalkması, eski yetke çeşitlerine ve sosyalizme önceki düzenden kalıtımla geçen zorbalığa son verecek yeni ilişkilerin yaratılmasını sağlar. Dördüncüsü, sosyalizm çalışan insanı, kendi hayatını düzenlemede ve ona bir yön vermede, daha çok etkili kılacak olan bu yeni ilişkilerin gelişimidir.

Böylece "tamamlanmış sosyalizm" görüşü çelişik bir niteleyicidir, çünkü sürekli bir dönüşüm içinde bulunan hiçbir şey tamamlanamaz. Yukarda sözü geçen nedenlerden ötürü eski siyasal biçimlerin (devlet, parti, bürokrasi) üzerine yeni şeyler kurma olanağı yoktur, ama eskilerin hepsi hemen ortadan kaldırılamadığı için, yeni biçimler kurmak da olanaksızdır. Başka bir deyişle, sosyalizm, içinde bu karşıt süreçlerin geliştiği bir ön evredir, özlenen özellikte yeni biçimlerin baskın çıkmasıyla da bu evrenin aşılmış olduğu anlaşılır.

3

Yabancılaşma sorunu böylelikle sosyalizm için kaçınılmaz ve tarihsel bir önem taşır, çünkü edimsel deneyler sosyalizm içinde yabancılaşmanın birçok bozucu yönlerinin barınabileceğini gösterdiği gibi, sosyalizm de varlığını çeşitli yabancılaşma biçimlerini temsil eden toplumsal biçimler temeli üzerinde sürdürmek zorundadır. Ayrıca, şimdi göreceğimiz gibi, çağdaş toplumun ekonomik ve kültürel gelişim düzeyi, sosyalizmin bir anda silkip atamayacağı çeşitli yabancılaşma biçimleri doğurmaktadır. Sosyalizmin dünya sahnesine çıkışı bütün kötülükleri iyiye götüren, bir çırpıda tüm insan sorunlarını çözen büyülü bir değneğin bulunması demek değildir.

Bizim en büyük isteğimiz insanın kurtuluşuna daha elle tutulur bir biçimde katkıda bulunmaksa, yani çeşitli yabancılaşma biçimlerini yok etmekse, sosyalizm en büyük ağırlığı insana vermek zorundadır ve kişiliğin serbest bırakılması, hem kuramda hem uygulamada, toplumsal özgürlüğün ön koşulu olarak düşünülmelidir. Bu ekonomik süreç içinde, uğraşını, kültürünü, eğitimini, toplumsal hayatın bütün başka yanlarını ve kendini yönetme hakkını çalışan insana veren sürekli bir toplumsal ilişkiler düzeni yaratmak anlamına gelir. Politik öğenin saltıklığının karşıtı, toplumun yalnız siyasal kesitinin değil de, bütününün gücünü üstün kılmaktır. Toplumsal yönetimin bir başka yönü de (işçi konseyleri ve başka konseyler) devletin insanlar üzerinde bir güç olarak zayıflaması ve yok olma-

sıdır.[2] Bütün bu olgulara ya da sosyalizmin yabancılaşmış bir toplumdan yabancılaşmamış bir topluma büyülü bir atlayış olmadığına gözümüzü kapayamayız; tersine o da belirli yabancılaşma biçimleri taşıyan tarihsel bir süreçtir; ama sosyalizmin tarihsel görevi ve öneminin yabancılaşmayı artırmak değil de, üstesinden gelmek olduğuna da kimse yan çizemez.

Çağdaş insanlık gelişimi açısından, belirli ülkelere bakmazsak, sosyalizm de sıralamalı (hierarchical) bir toplumdur. Bu koşul ve sosyalizmin içinde geliştiği biçim düşünülürse, bürokrasinin sürekli olarak sosyalizme eşlik ettiği görülür. Bütün yaşama çevrelerindeki belirli aşama sıralarının hepsi, kural olarak, daha aşağı düzeydekilere oranla daha bağımsız olma uğraşı içindedirler. Bu da gene, yeni yabancılaşma biçimleri yaratma sürecine karşı sosyalizmin savaş verip baskın çıkması gerektiğini gösterir. Sosyalizm de işte böylece içindeki öz-yönetim (self-management) biçimlerinin dural ve bürokratik eğilimlere karşı çıktığı bir süreçtir. Bu tek yanlı, çatışmalardan arınmış bir süreç değil, diyalektik ve çelişkili bir süreçtir. *Başka bir deyişle, sosyalizmin içinde geliştiği siyasal biçimler aslında yabancılaşmanın belirli biçimleridir ve bunlar ancak kendilerini ortadan kaldırma eğilimi gösterirlerse tam anlamıyla olumlu ve tarihsel bakımdan ilerici olurlar.*

Çelişik görünse de, sosyalist güçler yabancılaşmadan kurtulma sürecini, yabancılaşmamış biçimlerin yanı sıra, çeşitli yabancılaşma biçimlerinin de yardımıyla yürütürler. Bu, eşsiz, bütünüyle yepyeni, özgün, tam anlamıyla insancıl bir süreç ve kendine özgü bir tarihsel görevdir. Geçmişteki bütün yetkelerin kendilerini saltık ve sonsuz kılma çabalarına karşın sosyalist güçlerin bütün çabası kendilerini yok etme doğrultusundadır.[3]

[2] Yugoslav deyim düzeyinde bu yönetim biçimlerine öz-yönetim (self-management) denmektedir ve bunlar Yugoslav toplumunun kendine özgü özelliklerini yansıtmaktadırlar. "Devlet"in yok olması sorununa değgin tartışmaların çokluğu, sorunun özünün anlaşılmadığını göstermeye yarar. Devlet ekonomi ve kültür alanında birtakım yabancılaşma biçimlerinin ortadan kalkmasına yol açan çok belirgin işlevlere ilişkin olarak "ortadan kalkabilir". Ne var ki, bununla birlikte hiçbir sosyalist toplum uluslararası düşmanlıklar son bulmadıkça silâhlı kuvvetlerini kaldıramaz. Böylelikle, sosyalizm birlikte yaşamanın ve genel bir silâhsızlanmanın öncü koludur Çünkü, bu tarihsel olarak yanlış düşen şeyi (ordu besleme) ortadan kaldırmak insanın kendi gelişimi içinde çok büyük bir adım attığı anlamını taşıyacaktır.

[3] Burada işaret edebilirim ki Yugoslavya'da da sosyalizm tıpkı bu biçimde gelişmiştir ve işçilerle öz-yönetimi esas olarak alma konusunda birçok tarihsel deney şimdiden elde edilmiş durumdadır.

Bu felsefî - sosyolojik görüş açısından sosyalizm daha önceki yabancılaşma biçimlerini ortadan kaldıran bir süreçtir.

Sosyalizm, şimdiye değin az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmıştır ve bu nedenden ötürü üretimin çoğaltılması ve endüstri gelişmesi onun başlıca ödeviymiş gibi görünmüştür. Bu, o ülkelerdeki sorunların yalnızca bir tek yönüdür, gündelik bir sıkıntı ve gerçekliktir, ama bunlara çözüm getirilmedikçe insan ilişkilerinin daha yüksek düzeydeki biçimleri elde edilemez. Ancak bu sorun özgül olarak *sosyalist* bir sorun değildir, çünkü üretimin çoğaltılması aynı zamanda kapitalizmin de bir sorunudur. Sosyalizmin en can alıcı sorunu toplumsal ilişkiler alanındadır.

Ekonomik ve kültürel öğelerin önemini azımsamadan, bu tür tedbirler (üretimin yükseltilmesi, endüstri gelişimi) insanın kendi öz-yönetimi anlamında köklü toplumsal dönüşümlerle birlikte yürütülmezse tarihsel yerini bulamaz.

Gelişimin başlangıç evrelerindeki ulusal ve evrensel durumların karmaşıklığı düşünülünce, bu öz-yönetim biçimleri bile, aslında yabancılaşmamış yapılarına karşın, kendi başlarına saltık değildirler. Tıpkı siyasal biçimlerin kendi içlerinde bürokrasiyi geliştirmeleri ve siyasal güç kazanma yönsemeleri gibi, yöreselcilikle particiliğin çeşitli biçimleri de (bunlar da yabancılaşma biçimleridir) öz-yönetim alanında bu yolda gelişebilirler. İşte bu nedenden ötürü, sosyalizmin en ilerici güçlerinin etkinlikleri hem bürokrasiyi, hem yöreciliği, hem de başka bozuklukları alt etme yönünde olmalıdır. Nerede olursa olsun sosyalist parti ve birliklerin çabalarındaki en temel özellik bu olmalıdır.

Çağdaş gelişmiş toplumlarınkine benzer bir yabancılaşma sosyalist toplumun toplumsal hayatının çeşitli alanlarında varlığını sürdürür. Sosyalizm, daha meta üretimini önleyememiştir, böylelikle para, pazar gibi insanlığın bu ekonomi ve kültür düzeyine özgü fetişler de ister istemez ortadan kalkmamıştır. Her ne kadar sosyalist devletin ya da toplumun işe daha sıkı karışma ve böyle bir durumdan doğan çeşitli bozulmaları önleme olanağı varsa da pazarla paranın karanlık gücü, statükonun aşama sıralaması, çağdaş insanın tutarsız yapısı üzerinde yabancılaştırıcı bir etki yaratacaktır. Bencillik, kişiliğin resmî ve özel olarak ikiye bölünmesi ve çeşitli ahlâkî sapmalar, sosyalizmde yabancılaşmanın çeşitli belirişlerinden başka bir şey değildır. *Homo duplex,* çağdaş uygarlığa özgü bu görüngü, sosyalist düzende de bir sorun olmaktan kurtulamamıştır. Yaşama biçimi olarak dışsal, yüzeysel ve geçici ayrıcalıklar ya da başka küçük hesaplar sosyalist dönemde de etkindirler. Geçmişin olumsuz özelliklerini kalıtım

yoluyla yüklenen ve böylelikle de tutarsız olan çağdaş insanın yapısı ve genel görünüşü bugün de birçok yönden ilkel kalmıştır. Kendi kendilerinde gerçek bir doyum bulamamak ya da sosyalizmle ilgili yaratıcı ilişkilerinde başarısızlığa uğramak birçok insanı kendinden kaçmaya zorlar. Bu tür insanlar en önemli doyumu kendi kişilikleriyle toplumlarının asal sorunlarında aramaktansa dış dünyada ve rastlansal olanda aramayı yeğ tutmuşlardır.

Sosyalizmin bir başka sorunu da, uzmanlaşmanın sivrilişine ve iş bölümüne yol açan, böylelikle de işçileri tekdüzeli, sıkıcı ve yaratıcılıktan uzak olan işlerine yabancılaştıran çağdaş endüstri üretimidir. Elbette başka düzenlerde olduğu gibi sosyalizmde de bu durumu hafifletmek için çeşitli yatıştırıcı ilâçlar kullanılacaktır. Ne var ki, tarihsel çözüm yolunu bu yatıştırıcılarda değil, sosyalizmi, emeğin örgütlenmesinde, yani genel olarak toplumsal ilişkilerde, yeni bir tarihsel düzen olarak niteleyen ölçülerde aramalıdır. Emeğin örgütlenmesine, plânlamaya ve artık-emeğin dağılımına işçinin katılmasını önleyen ilişkilerin ortadan kaldırılması, çağdaş toplumun bu temel sorununun çözümü için kaçınılmaz bir durumdur. Ama öz yönetim çalışan insan yönünden ücret-emek ilişkisini, insanı bir araç durumuna getiren o ilişkiyi, ortadan kaldıran bir süreç olarak başlar. Tüm değerlerin aşama sıralaması, çalışan insandaki dönüşümle birlikte birer araç olmaktan çıkıp toplumda etkin öğeler durumuna gelir.

Ama tek başına bu öğe de sorunu çözmeye yeterli değildir. İnsanın öz-yönetiminin merkez olduğu toplumu yaratma ve insan varlığının siyasal biçimlerini geride bırakma süreciyle eşzamanlı olarak üretici güçlerin (bu arada insanın) yapısı da değişmelidir. Otomasyon ve çağdaş bilimin başarılarının açtığı çevrenle birlikte iş gücünün kısaltılışı ve sonunda şimdiki iş bölümünün gövde ve zihin çalışması olarak ayrılması, toplumsal ilişkilerin dönüşümüyle, aynı zamanda insanın özgürlük alanını da genişletecektir.

Gene de bu boş zaman yaratıcı bir biçimde kullanılacaksa bir ön koşulun daha göz önünde bulundurulması gerekiyor. Yeni, çok yönlü kültürlü, eleştirici gücü ve tarihsel sorumluluğu olan bir kişiliğe gereksinme vardır, tarihle bir olma duygusunu hiçbir yabancılaşma biçimi ya da aracı gereksinmeden elde eden, aile, kabile ya da ulus çevrenleriyle kısıtlanmamış bir kişilik. Demek ki sosyalizmin bütün bu dönüşüm dönemi yeni bir kişilik yaratma dönemidir, ki insan tarihin kendi yaratısı olduğunun bilincine varsın, böylelikle de kendi varlığını ya da varoluş nedenini açıklamak için üstün bir güce başvurmak zorunda kalmasın.

Özetlemek için, yabancılaşmanın burjuva toplumunun bir sorunu olmadığını çünkü bu toplumun yabancılaşmış bir toplum olarak varolabileceğini bir daha söyleyebiliriz. Sosyalizm ise ancak yabancılaşmayı yenmek ve yok etmek koşuluyla varolup gelişebileceği için, yabancılaşma sosyalizmin başlıca sorunu durumundadır.

Çeviren : Taciser Ulaş

NEREYE? NİÇİN? NASIL?

"Ve mimarlık... üstün biçim ülküleriyle bezenmiş fildişi köşkler içinde geldi ve antik mücevherlerle dolu kafasını sanayi devrimine tosladı," diyordu Atilla Yücel, Yeni Dergi'nin 69. sayısında; ekliyordu : "Ve devrim... mimarı o güzelim bilgileriyle birlikte saf dışı ediverdi.."

Perdesi sanayi devrimi ile açılan bu acıklı güldürü, dönüp dolaşıp bir mutlu son'a varacakken sibernetik devrimi geldi çattı bu kez de. Sanayi devrimiyle mühendislere kaptırdığı ve uzun aramalar ve savaşlarla ancak geri alabildiği yerinden, mimarı şimdi de bilimler mi kovacaktı? Yine işsiz güçsüz, yersiz yurtsuz mu kalacaktı? Bu kadarı da olmazdı artık. İş başa düşmüştü yine. Yol belli sayılırdı? Sanayi devrimiyle nasıl mühendisliğin kapısını zorlamışsa, şimdi de bilimler ülkesine göç edecekti.

Elbette bu arada "eski güzel günleri" özleyenler olacaktı. Ama biz bırakalım onları, geceleri yıldızlara bakarak "mev'ut topraklarını" arayadursunlar; bakalım yeni ülkemizin nicedir havası suyu ve de taşı toprağı.

Nereye

Mimarlığın *ne* olduğu konusundaki tartışmaların yıllardır sürüp gittiği, henüz evrensel kabul görebilecek bir tanıma ulaşamadığı, mimarlık çevrelerinin yaygın görüşüdür. Bir eylemin ya da varlığın *ne*'liği hakkında son kesin, evrensel, hattâ saltık bir tanıma ulaşılabilirmiş gibi... Tanımların ve kavramların genelleştirilebilecek özelliklerinden birisi, durağan değil, zaman-mekânsal bir göreceliğe ve değişkenliğe bağlı oluşlarıdır. Bu yüzden "Mimarlık nedir?" ve "Mimar kimdir?" sorularına sonlu birer yanıt aramaktan çok, tarihsel gelişim içinde biriktirdiklerini-attıklarını, benimsediklerini-yadsıdıklarını, uyumlarını-gerilimlerini bir ilişkiler örgüsü içinde ve belli bir "durum-yer-zaman" için "tek defalık" (sonlu ve kesin değil), göreli (relativ) bir strüktür olarak kavramak gerekir kanısındayız. Bu türden, panstrüktüralist bir yaklaşım içinde mimarlığın boyutları, bağlantıları ve çelişkileri, "her an hem aynı şey olan hem aynı şey olmayan" *ne*'liği kavranabilir. Örneğin ancak böyle bir yaklaşım içinde, yani sistemin belli an'daki strüktürü içinde, şu *mahut* ikilik (mimarlık sanattır/mimarlık sanat değildir) bir tanımlanabilirlik edinir.

Bugünkü bilimsel bilgi durumumuzun sağladığı bu bakış : mimarlığın sistematik yapısı ve bundan ötürü ve doğal olarak başka (genel) sistemlerle ilişkinliğinin yapısı, bizi, mimarlık konusundaki soyutlamalardan, sınırlılıklardan ve daha da önemlisi "canevas de structuration"dan[1] yoksun oluşun kaçınılmaz sonucu olan yalıtılmış, kopuk ve bu nedenle hattâ metafizik tanımlardan (ve tabiî yadsımalardan da) kurtarır.

Özetlersek, bilimler ülkesinin töresince, mimarlık, kendi dışında sistemler bütününe, içinde de çok sayıda alt-sisteme ve parametreye bağlı bir sistemdir. Bu düzeyde bir genellemeden belli bir "durum-yer-zaman" için istenen özel bir belirlemeye ulaşmak gerektiğinde, ilişkiler örgüsünün, alt-sistemlerin ve parametrelerin somutlanması gerekecektir.

Bu durum, daha matematiksel bir deyişle, çok bilinmeyenli bir denklem takımının çözümü olarak da ifade edilebilir. Buna bağlı olarak, ilişkiler sistematiğinin değişmediği durumlarda bile mimarlık ürününü "tek defalık" bir ürün yapan olgu, bu parametrelerin sayıca çokluğu ve değişkenliğidir.

Bugün içinde bulunduğumuz aşama, mimarlığı bilimler ülkesinin uyrukluğunda geliştirip yerli yerine koyabilmiş olmaktan çok, mimarlığın karmaşıklığı giderek artan, fakat öteden beri zaten karmaşık olan strüktürünün bilincine varılmış olmasıdır. Bu bilinçledir ki, mimarlığın (bilimsel ve uygulamalı) bilimlerle bütünleşmesi (integration), yani "çağını ve özünü yakalama" atılımı bir anlam ve biçim edinecektir.

Niçin

Marx, daha *Kapital*'i yazdığı sırada, bir alandaki niteliksel değişmenin öteki alanlarda da benzer değişimleri zorlayacağını söylüyordu. Olaylar kadar evrim kuramları da, savlarıyla Marx'ı doğrulamıştır. "Değişme sosyal sistemde yalnız bir alt-sistemde kalmaz, sistem olduğu için yayılır. Uzun sürede bütün sistemi kaplar... Evrim ancak sistem halinde olabilir."[2] Mimarlığın sanayi devriminden sonra, niteliksel ve niceliksel değişme baskıları altında kalışı, bu değişmenin sancıları ve sonrası, yukarıda belirtiğimiz sistem ilişkileri içinde açıklanabilir.

Nasıl

Mimarlığın bilime açılmasının biçimini, *nasıl*'ını, tarihsel gelişmesindeki başka niteliksel gelişme aşamalarından kısaca ve üretim sistematiği için-

[1] Henri Laborit, "Biologie et Structure", Gallimard, 1968, s. 101.

[2] İlhan Tekeli, "Sosyal Sistemler, Sosyal Değişme ve Yerleşme Yapısı", İTÜ Mimarlık Fak. Yayını, İstanbul, 1969, s. 120.

de sözederek açıklamaya çalışalım :

Erken neolitikten bu yana süregelen kapsamı ve değişmeyen ortak paydası (yukarıda belirttiğimiz, benimseyip biriktirdiği, özümlediği bileşen) içinde "mimarlık", bir *yapı yapma eylemi*'dir. Temelde, değişen oranda düşünsel ve maddesel çaba gerektiren bir ÜRETİM'dir. Üretim ise, genel olarak, doğa ile insan arasında belirli ilişkiler kurma, doğayı dönüştürme eylemi olarak tanımlanır. İnsan üretim yaparak doğal dünyadan insansal bir dünya meydana getirir. Mimarlık, bu genel üretimin yapı yapma kesimidir.

Bu kaba çizgili tanım çerçevesinde yapı eylemi, üretim olgusunun *ilişkiler sistematiğine, en geniş anlamda,* bağlı olmalıdır. Gerçekten de mimarlık — bundan sonraki yazılarımızda açımlamaya çalışacağımız gibi — hem üretim biçiminin genel yapısına :

1. üretici güçlerin durumuna ve düzeyine, yani,

1.1. âlet,

1.2. insan,

1.3. bilgi birikimi koşullarına,

2. üretim ilişkilerine, mülkiyet ve müşteri sorunlarına, hem de üstyapısal biçim ve değerlere *doğrudan doğruya bağımlı* bir eylem alanıdır.

Mimarlığın bir yandan üretim biçimine, bir yandan da değerler sistemine olan bağlarını örneklemek ve açıklamaya çalıştığımız sistematiği somutlamak için bazı tarihsel durumlara — şimdiden — değinmekte yarar olabilir. Örneğin ilkel komünal toplumun yapı eylemi, önce doğa koşullarına karşı barınak yapımına (doğa-insan ilişkisi), sonra bu barınakların ortak yapımına (komünal mülkiyet ilişkisi) dayanıyor olmalıydı. Bunların basit âletlerle, ilkel bir teknikle (üretici güçlerin durumu) yapıldığı ve gens ekonomisinin ve kültürünün gereklerine cevap verecek biçimler (değerler sistemiyle ilişki) geliştirdiği muhakkaktı. Mimarlıkta ilk devrim, ilk niteliksel değişme, sınıflı toplumların ortaya çıkışından sonra meydana gelmiş olmalıdır. Bu olgu Mimarlık Seminerine verilen bildirilerin birinde şöyle açıklanmaktaydı : "İlk insan yerleşmeleri.. ilkel, tarımsal yapılı *köy*'lerdir. Bu çevrede, yapı eylemi *aile* ekonomisinin olanakları içinde ortaya çıkar. Herkes kendi evinin mimarıdır. Belki bütün *köy*'ün çevresindeki duvar ortak çalışma ürünüydü. Belki de yanyana gelen evlerin dış duvarları kendiliklerinden *köy*'ün savunma sistemini teşkil ediyorlardı.. Şehirleşme ve toplumsal işbölümü, yapı yapmakta özel bilgi ve tecrübe sahibi olan, geçimini mesleğinden elde eden... bir meslek adamını, mimarın prototipini ortaya çıkarıyor... (Bu adam) özel bir statüye sahip olmuş olmalıdır. Fakat herhalde, ilkel bir teknolojinin verileri içinde bu statü mimarı çanak çömlek yapandan daha

önemli bir kişi yapmış değildi. Mimardan iş isteyenler bu çağdan itibaren, yakın zamana kadar tanıdığımız sınıflardır : *Rahipler ve krallar.* Bu nedenle bütün yapı örgütleşmesi... tapınak ve saray komplekslerinin sınırları içinde oluşuyor... büyük yapı faaliyetlerinin ekonomik kaynağı buradan gelmektedir. Dolayısiyle yapı faaliyetlerini sanat ürünü haline dönüştüren değer yargılama kaynağı da aynı çevrelerdir. Tapınak çevresinde geleneksel biçimler korunur. Saray çevresinde zevk standartları saptanır... Halk katında anonim yapıcılık hakim olur." [3]

Avcılık, hayvancılık ve tarım arasındaki ilkel işbölümünden sonraki ilk işbölümü aşaması olan zanaatlar ile tarım arasındaki işbölümünün mimarlık zanaatçılarını da ortaya çıkarması doğaldır. Bu dönemle birlikte üretici güçlerin durumu ve düzeyi, özellikle teknoloji, âlet ve bilgi birikimi zanaatçılığın iç dinamiklerine bağlı bir evrim temposuna da girmiş olmalıdır. Mimarlık tarihinin konusu olan bu evrimin öteki bileşeninin (üretim ilişkilerinin) değişmesine bağlı olan yanı, yukarıda sözü edilen bildiriden aldığımız parçada yeter açıklıkta belirtilmişti. "Halk katında anonim yapıcılık" olarak tanımlanan yapı yapma eylemi hakkında yeterli bilgi sahibi olmadığımız halde, bir genel yargı olarak bunların âlet ve bilgi birikimi bileşenlerinden dolaylı biçimde yararlandıkları ve üretimlerinin ilkel yapım örgütlenmesi çerçevesinde yürütüldüğü söylenebilir. Mimarlık tarihinin kendine inceleme nesnesi olarak seçtiği yapıların ise, üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutanlar veya denetleyenler tarafından bir "yeniden-üretim" konusu ve giderek daha üstyapısal plânda, toplumsal birliğin simgesi olarak ele alındığı görülmektedir. Bu yüzeydeki yapı üretiminin, komünal devlet mülkiyeti biçiminden anamalcı biçime kadar üretim biçimlerinin karşılığı olan işbölümü aşamalarına bağlı bir evrim geçirdiğini biliyoruz.

Günümüz mimarlığının sorunlarına ve koşullarına geçmeden önce, yukarıda değindiğimiz iki noktanın açımlanmasında da yarar görmekteyiz. Bunlardan birincisi, mimarlığın üretim biçimlerine ve değer sistemlerine olan dolaysız, doğrudan bağımlılığıdır. Bu, mimarlığı birçok başka üretim alanından farklı kılan niteliktir. Örneğin, mimarlık ürününü sanatsal yaratmadan, *en geniş anlamda ekonomik boyutlarından ötürü,* üretim biçimine olan dolaysız bağı ayırır. Sanatsal ürünün üretim biçimiyle ilişki-

[3] Doğan Kuban, "Toplum Açısından Mimarlığın Tarihsel Gelişimi ve Toplumsal Yapı Değişikliklerinin Mimarlığın Evrimine Etkileri", Mimarlık Semineri, 7 no. lu bildiri, Ankara, 1969. Aile, köy ve sınıf sözcüklerinin altını biz çizdik; bunlar sırasiyle "gens", "tribü" ve "üretim araçlarının mülkiyetinin sahip veya denetcisi olan sınıf" karşılığı kullanılıyor olmalı.

si dolaylı olup değerler sistemi aracılığıyladır. Öte yandan mimarlık, diyelim ki tarım üretiminden, değerler sistemine olan daha dolaysız bağlılığı ile ayrılır.

İkincisi, mimarlığın çok sayıda parametreye bağlı bir sistem oluşudur. Bu, bir ölçüde, yukarıda değindiğimiz, hem üretim biçimine hem de değerler sistemine olan dolaysız, doğrudan bağımlılığın zorunlu sonucudur.

Bu iki niteliğin, mimarlığın özerkliğini ve dolayısiyle değişim ve dönüşüm yapma olanaklarını iyice kısıtladığı da bir gerçektir. Açıktır ki, biçimlenme olgusu, ancak genel olarak üretici güçlerin, teknolojinin gelişmesinin ve değişmenin değerler sistemine yansımasından sonra evrime ve değişime açılmaktadır. Çünkü "toplu çalışma süreçlerinin yarattığı biçimler — somutlaşmış toplumsal yaşantı olan biçimler — son derece tutucu olmak eğilimindedir. Üretimin, yapıcılığın, vb. gelişmesini inceleyecek olursak, yeni gereçler bulunduğunda bile eski biçimleri koruma eğilimleriyle karşılaşıldığını görürüz."[4] Üretim sisteminin değerler sisteminden daha yüksek bir evrim hızına sahip olması nedeniyle mimarlık, özellikle hızın arttığı dönemlerde, önemli gerilimler ve sarsıntılar geçirmektedir. "Değişme hızının belirli bir derecesinden sonra meslekler... devamlı uyum mekanizmaları geliştirmek zorunda"[5] kalırlar.

Mimarlığın tarihsel gelişimindeki en önemli niteliksel değişmenin sınıflı toplumların ortaya çıkışı ile yaşıt olduğunu söylemiştik. Tarım devrimi sonrasının işbölümü aşamasının karşılığı olan bu değişimden sonraki evrim, büyük gerilimler olmadan devam etmiş; fakat üretim tekniğindeki uzun niceliksel birikimlerin ardından gelen ikinci büyük niteliksel değişme olayı, sanayi devrimi (âletin insan elinden alınıp bir mekanizmaya yerleştirilmesi), mimarlığı, toplumsal sistemin bir alt-sistemi olarak değişmeye zorlamıştır. Sanayinin, makineleşmenin sonuçları ve temel ilkeleri şunlardı :

"1. Kendisine ve insan eliyle yapılabilir olup olmamasına bakmadan, her üretim sürecini kendisini meydana getiren elemanlara ayırıp parçalama"[6]

"2. Üretim sürecinin bütün aşamalarını bir bir inceleme ve... ortaya

[4] Ernst Fischer, "Sanatın Gerekliliği", (çev : C. Çapan), De Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 165.

[5] İlhan Tekeli, "Dünyada ve Türkiyede Mimarlık Eğitimi" bildirisinin eleştirisi, Mimarlık Semineri, Ankara, 1969.

[6] Karl Marx, "Kapital", 1. cilt, 3. kitap, (çev : M. Selik), Sol Yayınları, Ankara, 1966, s. 274.

çıkan problemleri mekanik, kimya gibi bilimlerle ve bütün doğal bilimlerin sağladığı bilgilerden yararlanarak çözme."[7]

"Marx'ın kendi zamanının çok ilerisinde bir yaklaşımla tanımladığı sanayi-teknoloji-bilgi ilişkisi... sonunda 'bilginin de insandan alınıp kendini -denetleyen ve kendini uyarlayan bir mekanizmaya aktarıldığı' yeni bir döneme gelindi... Teknolojinin ilk etkisi, ve sonucu, yapılan işin bileşenlerine ve alt-bileşenlerine ayrılmasıdır... 'üretim sürecini parçalara ayırma' ilkesinin çok ileri bir noktaya kadar geliştirilmesinin sonucudur bu. İmalat döneminin ilkel 'parça-iş' inden — belki de kuramsal olarak sonsuz sayıda- bileşenler, alt-bileşenler, ikincil alt-bileşenler... ayrılmış, sonunda *sistematik çözümleme,* teknolojinin"[8] ve şimdi de mimarlığın ilkesi olmuştur.

"Parça-iş" döneminin, bir yapıyı başından sonuna kadar denetleyebilen kişisi olan mimar, sanayi devrimiyle birlikte, yeni sentetik malzemenin ve yeni tekniklerin denetimi için farklı mühendislik dallarının katkısına başvurmak zorunda kalmıştı. Teknolojinin durmadan geliştirdiği bir sistematik çözümleme süreci, yapı üretiminin de yeniden örgütlenmesi, yani sistematik çözümlemesi ve sistematik yeniden üretimi sonucunu doğurdu. Bu ise ancak örgütlü hale gelmiş bilgi ile olanaklıydı. Örneğin bilgi, bir tiyatro binasının yapımını doğrudan etkileyemez. Ama bu etki, işin en küçük bileşenlerine ayrılması ve her bileşenin, bilimsel bilginin veya mühendislik bilgilerinin özgül bir dalına girmesiyle gerçekleşebilir.

Yapı yapma eyleminin bugün ulaşılabilmiş üretim biçimi içinde yeniden örgütlenmesi konusunu, örneğin yapı yapma sürecinin "tasarlama" (design) aşamasına ilişkin durumunu biraz açıklayarak bitirelim[9] : Tasarlamanın bilinçli ve yöntemli olarak ele alınışı aslında çok yenidir. Bu alanda on yıl öncesine kadar (bizde hâlâ) geleneksel yaklaşımlar geçerliydi. Tasarlayıcının herhangi bir yöntemi kullanmadan başarılı sonuç alabilmesi, ancak sorunların strüktürünü sezen büyük ustalara nasip olmuştur. Tasarlama bir yaratma işlemi olup tasarlayıcının kişiliğiyle ilgisi nedeniyle psikolojik, öte yandan kullanıcı ile tasarlayıcı arasındaki bağlantıların düzenlenmesini gerektirdiği için de sosyolojik bir olgudur. Ayrıca yukarda değindiğimiz bilimler, bilgi ve düşünce üretme teknikleri, haberleşme, karar verme, optimizasyon yöntemlerinden yararlanabilmesi için, bunlar üzerinde yapılacak araştırmalarla da ilgilidir.

[7] İbid., s. 236-7.

[8] A. Batur ve S. Batur, "Sanayi, Sanayi Toplumu ve Sanayi Yapısının Evrimi Üzerine Bazı Düşünceler", Mimarlık, 1970/6.

Bu konuda, N. Bayazıt'ın kitabında on bir sistematik tasarlama yöntemi irdelenmekte ve elektronik hesap makinesi için proglamlanıp hesaplanmış örnekler sunulmaktadır. A. Yücel ise, insan-doğa ilişkisinde davranışları ön plâna alan bir yaklaşımla, "insan-çevre-tasarlama" ilişkisinin dönüşümlü sürecini şöyle açıklamaktadır "İnsan-çevre ilişkilerinden doğan davranış özellikleri, tasarlama süreci boyunca tasarlamayı ve giderek nihaî sentez aracılığıyla tasarlanmış çevreyi etkilemekte ve büyük ölçüde belirlemektedir. Ancak bu tasarlanmış çevre gerçekleşme olanağına kavuştuğunda... genel çevre sisteminin yeni bir öğesi olarak yeniden insanı ve insan davranışını etkilemeye başlamaktadır; tasarlamanın amacı, bu etkilemenin... istenen durumları ortaya koyacak şekilde gerçekleşmesidir."

Burada hemen akla gelen bir soru var : Tasarlama sorunlarına sistematik çözümlemeler ve nicel ölçülerle yaklaşmanın, sınırlayıcı ve zorlayıcı, güdümlü tasarlama buyrukları vermek anlamına gelip gelmediği...

Bu soruya kesin bir HAYIR ile cevap verilebilir. Oluşumuna insanın katıldığı bütün karmaşık sistemlerde olduğu gibi, burada da, kesin soyutlamalara ve tek çözümlere varmak beklenmemelidir. Bu yöntemlerin herbirinin yalnızca birer *araç* olduğunu düşünmek yeterlidir. Bilimsel yaklaşımların savunucuları bile, "tecrübeli bir tasarlayıcının işini bir mekanik hesaplayıcının kararlarına bırakmak olanaksızdır"[10] demektedirler ve son çözümlemede karar verme ve biçimlendirmenin halâ tasarlayıcının işi olduğu görüşündedirler. Sistematik çözümleme, doğru, yeterli ve rastlantılara bırakılmamış bir bileşim için belki de tek yoldur.

İnsanın çevresine *yaratıcı ve düzenleyici bir eylemle katılması*, el yordamıyla ve yalnız *sezgi* ile olamayacak kadar ciddi bir olaydır. Her an doğaya bağımlı ve her an doğaya karşı özgür insanın, doğayla diyalektik birliği içindeki insanın, bağımlılığının ve özgürlüğünün bilincini sürekli olarak geliştirmesi, yaşamanın nesnel koşuludur.

Afife Batur

[9] Bu bölümde şu iki kitaptan yararlanıldı Nigâr Bayazıt, "Konut Araçları Açısından Ele Alınan Sistematik Bir Tasarlama Yönteminin Geliştirilmesi", İTÜ Mimarlık Fak. Yayını, 1969 ve Atilla Yücel, "Çevre Tasarlama Sorunları. Bazı Sistematik Yaklaşım Eğilimleri", aym fakülte tarafından yayımlanmak üzeredir.

[10] Christopher Alexander, "Notes on the Synthesis of Form", Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1966'dan naklen A. Yücel, ibid.

RESİM ÜZERİNE NOTLAR

31. DEVLET RESİM VE HEYKEL SERGİSİ

İstanbul'da yankı uyandırır mı bu sergi, bilmiyorum; Ankara'da bütün bir yıl kendinden sözettirir. Bir öncekinin dedikodusu bitmeden bir sonraki üzerine konuşulur. Ne denirse densin, Devlet Resim ve Heykel Sergisi'ni, yarattığı hareket ve ilgi bakımından, önemli bir kurum sayarım. Sonra, bu sergi Türk resim ve heykel sanatlarının "gidişatı"nı bir güzel yansıtır.

Örneğin, son birkaç yılın Devlet Resim ve Heykel Sergisi'ne bakarak resim sanatımızda doğaya bağlanma eğiliminin daha bir belirginleştiğini söyleyebiliriz. Heykelimizin hangi sularda olduğunu kestirmek olası değil. Daha doğrusu Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde heykel yok gibi bir şey... Resimde figüre dönüş, doğaya bağlanma eğilimini, son yıllarda sık sık tartışma konusu edilen ulusallık, yöresellik sorununun özellikle genç kuşaklar üzerindeki etkisine ilişkin görmek yanlış olmaz. Özellikle genç yaştaki sanatçıların yerli kaynaklara, eski sanatlarımıza ilgi duymaya başladıkları bir olgudur. Bir de toplumcu sanat yapma tasası var... Bu tasanın, sonunda, kıçıkırık figürlerle oluşturulmuş soysuz bir dışavurmuşculukta karar kılması, düşündürücüdür. Dikkatli bir göz Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde birbirine yakın ya da aynı yolda yürüyen sanatçıları bulup çıkarabilir. Benim gözlemime göre yirmi ile kırk beş yaş sularındaki Türk ressamları, birkaçı dışta tutulursa, yeni bir figüratif resim beğenisine yönelmişlerdir. Ortak bir beğeniye bağlı görünmektedirler. Bu ortak beğeni yakın ilişkilerin sonucu sayılabilir. Bu yoldan özgün Türk resmini yaratmanın olanaksızlığını belirtmeliyiz. Öbür yandan sözgelimi, Doğu minyatürünün ilkelerini, yöntemini benimsemenin de özgünlük için yeterli olmadığını, bu yoldan bir senteze vardıklarına ya da varabileceklerine inananların da yanılgı içinde sayılabileceğini sanıyoruz. Divan şiirimizin biçimsel, süslemeli, yüzeysel yapısı, kalıpçılığı ile çağdaş şiirimizin motiflerinin bağdaştırılabileceği görüşünün yanlışlığı gibi... Eski ile yeni, Doğu ile Batı çelişkilerinin yanısıra birey olarak sanatçının eğilimleri ve duygu dünyası arasında denge kurabilme ve bir senteze varabilme sorunudur, önümüzdeki so-

run. Bu sorunun çözümü kolay değildir. Zaman ister. Ne minyatüre öykünme, ne atölyede oluşturulmuş ve bir tablonun önce bir resim olma onuruna ihanet halinde kuramsal gerçekçilik, ne de sahte naiflik inandırıcı oluyor.

Belki de bizim kuşaklar gerçek, özgün sanatçılar çıkaramadan geçip gideceğiz. Belki de aramızda gerçekten özgün sanata erişenler, bu yoldan Türk resminin yapısına sağlam taşlar gibi eklenenler var. Bunu zaman ortaya koyabilir ancak.

EŞREF ÜREN — MELÂHAT ÜREN

Sanat Sevenler Derneği'nde Mart ayı başlarında Eşref Üren'in resimlerinden bir demet sergilendi. Geçen Ekim ayı içinde yitirdiğimiz değerli sanatçı Melâhat Üren'in anısıyla doluydu Eşref Üren'in sergisi. Her yanda Melâhat Üren'in portreleri Masa başında, iş görürken, kedileriyle...

Melâhat Üren'in ölüm haberini aldığım gün Güven Parkı'ndan geçiyordum. Hava hafifce ıslaktı. Sararmış ağaçlar, dökülen yapraklar... Ressam Melâhat Üren ne yaptı, ne bıraktı, diye düşünüyordum. Dipdiri renklerle boyanmış çiçekler, ıslak yeşillerin, sarıların kucaklaştığı parklar, dünyamızdan bu iki imge yetmez mi Melâhat Üren'i sevmemize?

Sergisi kapandıktan sonra Sanat Sevenler Derneği'nde bir açık oturumda, Eşref Üren izlenimcidir ya da naiftir tartışması yapıldı. Eşref Üren'e sorular soruldu "Ne Fransız zevki, ne Alman huşuneti, ne İngiliz soğukkanlılığı ilgilendirir beni... Ben kendime bağlandım, tabiat önünde ne duydumsa onu yaptım. Geleneğe baktım tabiî, meselâ mağara sanatına baktım. Ama kendime bağlandım..." dedi Eşref Üren bir yerde. Sonra Batı sanatının sanatçılarımız üzerindeki etkisi konuşulurken, "Turgut Zaim akademizme uymayan tek arkadaşımızdı," diyerek onunla ilgili bir anısını anlattı Güzel Sanatlar Akademisi'nde Çallı atölyesinde çıplak modelden çalışıyorlarmış. Çallı girmiş içeriye ve az sonra Turgut Zaim'in arkasında durmuş ve "Şirin'e benzemiş, Turgut, bu...' diye görüşünü belirtmiş. Turgut Zaim de hocaya : "Ben de Şirin'e benzesin, şirin olsun, istemiştim zaten," diye karşılık vermiş. Çallı bu, hazmedebilir miydi?.. "Turgut bu atölyeyi hemen terkeder misin?" demiş. Turgut gerilememiş "Maalmemnuniye, hocam..."

O açık oturumda, daha doğrusu, o günkü söyleşide Eşref Üren sözlerini şöyle tamamladı "Dünya görüşüm yok benim; peyzaj görüşüm var."

Öyle, Eşref Üren'in izlenimci, naif olması ya da olmaması onun eserlerinin muhtevasını açıklamaya yetmez. O bir manzara yaratıcısı, Ankara im-

gesinin yaratıcısıdır.

FEYHAMAN DURAN

Feyhaman Duran'ı yitirdik. Büyük usta yatırıldığı Esnaf Hastahanesi'nde 6 Mayıs 1970 günü gözlerini yummuş.

Ansiklopedileri, resim sanatımız üzerine yayınları karıştırdım. Hep birbirine benzeyen, beş on satırı aşmayan biyografilerden başka, ne bir inceleme, ne bir eleştiri yazılmış Feyhaman Duran üstüne... 1886'da İstanbul'da doğmuş. Galatasaray Sultanisi'nden mezun olduktan sonra Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim öğrenimi yapmış. 1910 yılında Prens Abbas Halim Paşa tarafından Paris'e gönderilmiş. Orada dört yıl kalmış, Paris Güzel Sanatlar Okulu'nda, Corman ve J. Paul Laurens atölyelerinde çalışmış. 1914 yılında yurda dönünce Kız Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretmenliğe başlamış. "Türk empresyonistleri"nin önde gelenlerinden olduğu ve özellikle portre ressamlığında başarı gösterdiği de ortak bir kanı...

Onun için yazılanlar aşağı yukarı bu kadar. 1886'da doğduğuna göre 84 yıl yaşamış oluyor. Sessiz, sakin bir ömür sürerek durmadan eser veren bir usta. 1910-1914 yılları arasında sanat hayatına giren kuşaktan zamana dayanabilen, kalbur üstünde kalabilen üç beş addan birisi.

Feyhaman adını, daha doğrusu Feyhaman imzasını ilk kez, aşağı yukarı otuz yıl oluyor, İnönü'nün halkevlerine, devlet dairelerine, okullara asılan bir portresinin altında gördüğümü sanıyorum. İbrahim Çallı ve o, Cumhurbaşkanı İnönü'nün birer portresini yapmışlardı. Çallı, yaşama biçimi, nükteleriyle anılan, bilinen bir ressamdı, ama "Feyhaman"ı yeni öğreniyor ve adını yadırgıyordum.

Bir süre sonra onu Güzel Sanatlar Akademisi'nde gördüm. Adının bende uyandırdığı imgeye uygun düşen bir görünüşü vardı. Zarif, kibar, alçakgönüllü bir eski İstanbullu. Eski öğrencileri olan Cumhuriyet kuşağı ressamlarının atakları önünde kenara çekilmeyi tartışmaya yeğ tutan, biraz ürkek bir efendi insan... Doğrusu şu ki biz Feyhaman Duran, İbrahim Çallı ve Hikmet Onat üçlüsüne gereğince yaklaşamadık. Yaklaşmayı da düşünmedik, öğrencilik yıllarımızda. Ne var ki bu yaşlı kuşağın kültürümüze katkılarını, yarattıkları belli başlı eserleri öğrenmekten, tanımaktan da geri kalmadık. Çallı'nın "Mevleviler"ini, Hikmet Onat'ın "Mavnalar"ını ve Feyhaman Duran'ın olağanüstü, sedef parıltılı "Çıplak"ını saygıyla, sevgiyle inceledik.

Feyhaman Duran'ı "Boğaziçi Ressamları"ndan sayarım. Özellikle hiçbir zaman alelâdeliğe düşmeden modelini büyük başarıyla yansıtan portre-

ler, çıplaklar, meyve ve çiçek resimleri yapan bir "Boğaziçi" ressamı. Bağlı olduğu kültür, yaşama biçimi doğal olarak onu bu noktaya götürür.

KARABURÇAK'IN ÖLÜMÜ

İhsan Cemal Karaburçak'ı da yitirdik. Birbiri üstüne ne büyük acılar tattık, on yıldan daha kısa bir zaman içinde yüreğimizi dağlayan bu kaçıncı yitik... Haşmet Akal, Halil Dikmen, Cemal Tollu, Melâhat Üren, Feyhaman Duran, şimdi de İhsan Cemal Karaburçak birbiri ardınca göçüp gittiler...

Ölümüne bizi hazırlamıştı Karaburçak, yokluğunun acısına azar azar alıştırmıştı. Ciğerlerine kancalarını sinsice geçiren kanser onu ilk kez 1968 yılının Nisan ayında, sergi açmak için gittiği İstanbul'da yatağa düşürdü. Hastalığının adını bir kez bile ağzına almadı. Görüştüğü herkes de bu korkunç adı akla getirecek sözlerden dikkatle kaçındı. Hacettepe Hastahanesi'nde göğsünü açıp kapadıkları 1968 Nisan ayından sonra ölümle Karaburçak arasında ürpertici bir oyun başladı. Direniyordu İhsan Cemal Karaburçak. Bu direnme iki yıldan çok sürdü. Üzerine ölümün gölgesi düşmüş adam üç ay öncesine kadar cesareti elden bırakmadı, yaşamaya dört elle sarıldı. Yeni yeni resimler yaptı, sergilerin açılışlarında hazır bulundu, açık oturumlara katıldı. Biz onun direncini, yüreğimizden atamadığımız korkunun bulandırdığı sevinçle, hayranlıkla izledik.

Benim dostumdu. Otuz yıl daha yaşlıydı benden, ama iyi anlaşan iki meslekdaş ilişkisi ve dostluğu kurulmuştu aramızda. Yanında rahatlık duyardım. Genç gönüllü, olgun bir adamdı. 1898 yılında doğmuştu, ama Türk resminin en genç temsilcileri arasında yer alan büyük bir sanatçıydı. Hiç tereddüt etmeden, içtenlikle diyorum ki İhsan Cemal Karaburçak yurdumuzda yetişmiş en büyük ressamlardan birisiydi. Onun kırk yıla yakın bir süre içinde gerçekleştirmeye çalıştığı "Resim" zaman içinde büsbütün değerlenecek, boyutlarını tam kazanacaktır. Karaburçak'ın kolaylığa, ucuz oyunlara düşmeden, seyirci avına çıkmadan yarattığı resimler, sanatımızın gelişim çizgisi üzerinde belli başlı aşamalardan sayılacaktır. Bu resimleri tanıyanlar, bu resimlere eğilenler o güne kadar bilmedikleri bir güzellikle, özgün bir yeryüzü imgesiyle dünyalarının genişlediğini sezeceklerdir.

Sevgili dost, Karaburçak, bizi bırakıp gittin. Ama sapsarı kır çiçeklerinin örttüğü yamaçları, akşamın morunu, gecenin lâciverdini, ölü denizlerin üstünde parıldayan ak bulutları kalanlara armağan ederek aramızdan ayrıldın, hep hatırlanacaksın.

Turan Erol

ÖLÜMÜN ADI

ÖLÜMÜN ADI

Ölümün Adı. Ladislav Mnacko. Çeviren Leyla Ragıp. E Yayınevi. 400 s, 15 lira.

Volodıa'nın Nikolai'ye söylediklerini bir türlü unutamıyorum "Zaman zaman akıllıca olmayan bir halt ederiz ama, onu da yapmazsak insanlıkla ilgimiz kalmaz." (s. 105) Savaşta söylenen sözler bunlar. Çekoslovak direnme hareketine katılanların, örgüt arkadaşları Martha'nın öcünü almak için, "bir albay, bir binbaşı, bir başka albay, üç tane binbaşı, bir yüzbaşı, iki de Ritter nişanlı", yani dokuz Alman subayını (bunlardan biri Martha'yı kırbaçlayan generaldir) pusuya düşürüp öldürmelerinden sonra, direnme örgütünün başındakı Nikolai, "Hatâ ettik, Volodia. Alman generalleri bizim işimiz değildi. Bu yaptığımız onları kızdırabilir. Plostina'yı bırakmak zorunda kalacağız," der ve ekler, "Yanlış bir hareketti ama yapmam gerekiyordu." Bunun üzerine, Volodia o unutulmaz sözleri söyler.

Kimi romanlar vardır, okursunuz, beğenirsiniz de, ama içinde romancının kendinden "bir şeyler vererek", "ödeyerek" yazdığı pek bir şey bulamazsınız Dümdüz, geometrik biçimler kadar düzgün, allığı pudrası yerinde... Kimi romanlar da vardır — çoğunlukla "ilk romanlar" böyledir — hemen her sayfasında bir "ödenmişlik" çarpar gözünüze; yazar, yazdığını ödemiştir Yaşamasıyla, sevmesiyle, kavgasıyla ya da terkedilmişliğiyle, başarısızlığıyla, yenilgisiyle, acısıyla... *Ölümün Adı* bu ikinci tür romanlardan. Gücünü, yaşanmış gerçeklerden alan, haklı bir dâva için dökülen kandan alan bir roman.

Çekoslovak yazarı Ladislav Mnacko'nun adını ilk defa duyuyorum. Kitabın arka kapağında asıl mesleğinin gazetecilik olduğu yazılı. Ülkesinin başta gelen oyun yazarlarındanmış. *Ölümün Adı* ilk romanıymış (Evet, bir "ilk roman"!), 1959'da yayımlanmış.

Bir solukta okunan romanlardan *Ölümün Adı*. Belki uzaktan uzağa E. M. Remarque'ın ilk romanlarından esen bir rüzgâr da var. (Öyle ki, Volodia ile Martha'nın ilk sevişme geceleri, gecenin geçtiği apartman dairesi, banyo, bana yıllarca önce okuduğum *İnsanları Seveceksin*'deki Kern'le

Ruth'un ilk sevişme gecelerini, gecenin geçtiği apartman dairesini, banyoyu hatırlattı.) Romanın kolay okunuşunda, insanın nefesini kesercesine sürükleyici oluşunda elbette yazarın gazetecilikten gelme oluşunun da payı vardır; ama ikinci, üçüncü derecedeki kişileri birkaç satırla diriliğe kavuşturan gözlem gücü, ayrıntıların çok ustaca kullanılışı, ustalıktan da öte bir şeye, yaşamışlığa bağlı. Mnacko romanın kişilerini, anası, babası, karısı, çocuğu gibi, akrabası gibi, komşusu gibi tanıyor. Bunlar olmadan da mükemmel romanlar yazılır, denecek. Elbette yazılır. Yazılmıştır da. Ama bu romanın etki gücü *bunlara* bağlı.

Romanın kahramanı Volodia, yirmi dört yaşında bir yurtseverdir. İkinci Dünya Savaşının son günlerinde, bir şehri Almanlardan temizlemek için partizanlarla birlikte savaşırken vurulur. Hemşire Eliska, Volodia'ya anlatıyor "Şehirde pek çok Alman kalmıştı, hastanenin bahçesinde devamlı ateşledikleri birçok silâhları vardı. Bunların sonunun ne olacağını bilmiyordum ama bütün şehrin havaya uçacağından korkuyordum. Sonra şehrin üstündeki ormandan bizimkilerin koşarak geldiklerini gördüm. Brazda dürbünüyle baktıktan sonra tasalı tasalı, 'Bunlar sadece partizanlar,' dedi. O kadar azdınız ki, hem sonra Almanların sizi öldüreceklerinden de emindim. Tersine herifler tabanlarını yağladılar, silâhlarını atarak kaçtılar... Derken seni getirdiler." (s. 385, 386)

Volodia sırtından bir kurşun yemiştir. Omurgası "fena halde" zedelenmiştir. Bacakları tutmaz halde hastanede yatmaktadır. Savaş yorgunudur, kötümserdir. Roman, geriye dönüşlerle, Volodia'yı, Martha'yı, arkadaşlarını, yani bir direnme örgütünün kişilerini ve kavgalarını anlatır. Önce Prag'ın kurtuluşunu izleriz. Prag radyosunun dört gün süren çağrıları... Beşinci gün radyonun yayınları değişir : "Kızılordu tankları şehre girmiş ve Almanları bozguna uğratmıştır." (s. 30) Fuçik'in *Darağacı Altından Yazılar*'da akşamlarının buğulu üzümler kadar güzel olduğunu söylediği Prag ve Çekoslovakya artık kurtulmuştur.

Volodia, bir yandan hastanede tedavi görür, bir yandan kafasında korkunç bir saplantı halini alan Plostina'yı düşünür. Volodia'nın katıldığı direnme örgütü Plostina adlı bir dağ köyünde saklanmaktadır. "Bu iğrenç savaşın adsız kahramanı olan dağ adamı elinde ne varsa verdi. Oğlunu, ineğini, son kalan un çuvallarını ortaya çıkardı, tütününü bizlerle paylaştı." (s. 62, 63) Volodia, Martha'yı bu köyde tanır. "Böyle bir kızın bizimle ne gibi bir ilişkisi olabilir, diye düşündüm," der (s. 59) Volodia. Martha çok şey öğretir Volodia'ya, bu arada konyak içmesini "Konyak içmesini öğrenmelisin, Volodia. Kadeh, konyağın kokusu duyulabilsin diye özel olarak

böyle yapılmıştır. Bu içkiyi içtiğin zaman iki duyun birden harekete geçer. Hem koklarsın, hem tadarsın. İkisini birden yaparsın." (s. 72)

Martha'ya işkence yapan Alman generalinin — ve öteki Alman subaylarının — öldürülmesinden sonra direnme hareketine katılmak için Plostina'ya iki kişi gelir. Volodia neyin nesi olduklarını anlamak için sorguya çeker bunları. Şüphelenir. Uzun tartışmalar... Sonunda başlarına bir nöbetçi koyarlar. Ama Nikolai'nin bir kaza sonucu ölmesinin yarattığı kargaşalık içinde bu iki "casus" kaçar. Onların kaçmaları üzerine partizanlar Plostina'dan uzaklaşmak kararını alırlar. İki casus, alır Almanları Plostina'ya getirirler. "Köylüler korkudan donmuş bir grup halinde bir araya toplanmışlardı. Sessiz, korkudan titreyerek oldukları yerde duruyor, görüntüyü seyrediyorlardı. Almanların onları sorguya çekip eşek sudan gelinceye kadar dövecekleri kuşkusuzdu. Ama Almanlar bunların hiçbirini yapmadılar. Onlar için bunu yapmak gerekli de değildi, yanlarında iki casus vardı. İkisi de yüksek rütbeli SS komutanını bir kulübeden ötekine götürerek işaret ediyorlardı." (s. 317) "İçlerinde on dört yaşlarında üç oğlan çocuğunun da bulunduğu yirmi yedi Plostinalı erkek topluluktan koparılıp alınmış, elleri de ustaca arkalarına bağlanmıştı. SS subayı Zicha'nın kulübesini işaret etti. "Oraya". SS subayları, kamyonların birinden birtakım garip aygıtlar çıkardılar. Plostina'dakilerin hiçbiri böyle şey görmemişti. Bunlar alev makineleriydi." (s. 318)

Naziler, partizanları barındırdıkları için, yirmi yedi dağ köylüsünü diri diri yakarlar.

Volodia bu olayın ağırlığı altında debelenmektedir. Raska Ana'nın ziyareti bile rahatlatmaz onu. Volodia'nın da, Martha'nın da durumu, Ataç'ın Gide'den aktararak anlattığı bir duruma oldukça benzer : Vapur batmış. Bir cankurtaran sandalı tıklım tıklım dolu. Denizde kurtulmak için çabalayanlar var. Ama sandala bir kişi daha alınsa sandal batacak; bunun için kimseyi alamazlar. İşte bu durumda sandalda bulunmanın, yani kurtulmuş olmanın insana koyan, pis bir yanı vardır. Kurtulmuşluk, Martha'yı da, Volodia'yı da kahreder. Martha, direnme uğruna Alman subaylarıyla yatıp kalkan bu yahudi kızı, "Bütün yahudilerin gittiği yere, Oswieczim'e gitmem gerekirdi," der (s. 53). Kurtuluşu Kanada'ya gitmekte arar. Sonuç İntihar.

Romanın son cümlesinde Volodia, "Şimdi her şeyden önce Engelchen'i bulmalıyım," (s. 399) der. Bazıları şöyle diyebilir : Engelchen'i, yani yirmi yedi dağ köylüsünü yaktıran SS subayını bulmaya çalışmanın ne önemi var? Mesele, kişisel intikam meselesi değil. Volodia, faşizme karşı, ba-

rış için, sosyalizm için mücadele etmeli. Akıl böyle söyler. Ama ben de Nâzım'la birlikte derim ki "Ama bu yürek — O dilden anlamaz pek". Mnacko'nun ustalığı da burada Okura, "Ben de Volodia gibi yapardım," dedirtiyor. Çünkü biliyorsunuz ki Volodia, Engelchen'i bulmadan Eliska'yı huzur içinde öpemeyecektir, Plostina hayaletinden kurtulamayacaktır, Fred'i teselli edemeyecektir. Melih Cevdet'in mısralarıyla "Değil bu unutulacak şey değil — Apansız geliyor aklıma".

Mnacko çok iyi tanıdığı insanlara büyük bir serinkanlılıkla bakmasını bilmiş. Olduğu gibi gösteriyor onları : Korkaklıkları ve kahramanlıklarıyla, disiplinleri ve ihtiyatsızlıklarıyla, güçlülükleri ve zaaflarıyla. O yiğit partizanların, savaştan sonra, yeni hayata uymakta nasıl güçlük çektiklerini ne ustaca anlatır... Şimdi ben de Volodia gibi romanda geçenleri düşünüyorum "Plostina'dakilerin adları ve yüzleri gözlerimin önünden geçti, küfrederek tabancayı şakağına dayayan Nikolai'yi, görevinden kaçan çocuğun dehşet içindeki gözlerini gördüm. Titrek Zicha Dedenin bize veda ederken kekelediğini gördüm. Kalbine nişan alan altı kişiye Fred komut veriyor : 'Ateş!' Alman yüzbaşı bana hüzünle bakıyor : 'Artık kitabı bitiremeyeceğim.' Ve Jozina, Jozina kollarımın arasında ölmeden önce son kez gülümsüyor. Ardından Martha'nın solgun yüzü." (s. 397).

Çeviri başarılı. Bir yere takıldım yalnız 179. sayfanın ilk paragrafında anlamı altüst eden bir çeviri yanlışı var gibi geldi bana "Nazilerin safına geçmeye" değil de, "Nazilerin safına geçmiş gibi görünmeye" olması gerekirdi.

Fethi Naci

DE YAYINEVİ ÖVÜNEREK DUYURUR

NÂZIM HİKMET

MEMLEKETİMDEN
İNSAN MANZARALARI

Baskıya Hazırlayan : Memet Fuat

5 kitap bir arada, 25 lira

★

Nâzım Hikmet'in en büyük eseri "Memleketimden İnsan Manzaraları"nın tükenmiş olan birinci kitabı yeniden basılmış ve 5 kitap bir arada şömizli olarak satışa çıkarılmıştır.

☆

Bu kitap kitapçınıza gelmemişse, doğrudan doğruya bizden isteyiniz. Bir iki gün sonra alırım derken tükenmiş olduğunu görmek sakıncası da var.

☆

DE YAYINEVİ, VİLÂYET HAN, CAĞALOĞLU

DE YAYINLARI

BİLGİ DİZİSİ :

1. Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk. 3. lira.
2. Sartre, Yazarlığı ve Felsefesi. Iris Murdoch. 5 lira.
3. Epik Tiyatro Üzerine. Brecht. 5 lira.
4. Baudelaire. Sartre. 7.5 lira.
5. Sosyalizm. Russell. 4 lira.
6. Yabancı'nın Açıklaması. Sartre. 4 lira.
7. Albert Camus ve Başkaldırma Edebiyatı. J. Cruickshank. 10 lira.
8. Dostoyevski. André Gide. 7.5 lira.
10. Edebiyat Nedir. Sartre. 6 lira.
11. Marxizm, Varoluşçuluk ve Birey. A. Schaff - P. Galdenko. 3 lira.
12. Sevme Sanatı. E. Fromm. 5 lira.
13. Sanatın Gerekliliği. Ernst Fischer. 10 lira.

ELEŞTİRİ, DENEME, İNCELEME :

1. Düşünceye Saygı. Memet Fuat. 3 lira.
2. Şenliksame Düzeni. Sezer Tansuğ. 3 lira.
3. Turgut Uyar — Edip Cansever. Cöntürk — Bezirci. 3 lira.
4. Denemeler. T. S. Eliot. 3 lira.
5. Tiyatro Deneyi. Ionesco. 2 lira.
7. Sanat Meseleleri. Suut Kemal Yetkin. 2 lira.
8. Gerçeküstücülük — II. 5 lira.
9. Pyrrhus ile Cineas : Simone de Beauvoir. Denemeler. 4 lira.

ANLATI DİZİSİ :

1. Döşeğimde Ölürken. William Faulkner. 7.5 lira.
2. Sözcükler. Sartre. 7.5 lira.
3. Hiroşima. John Hersey. 4 lira.
4. Bu Salı. Borchert. 5 lira.
5. Ateş Yakmak. Jack London. 3 lira.
6. Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi. James Joyce. 10 lira.
7. Boğuntulu Sokaklar. Demir Özlü 3 lira.
8. Şato (I). Kafka. 7.5 lira.
9. Şato (II). Kafka. 7.5 lira.
10. Ayı. Faulkner. 6 lira.
12. Malte Laurids Brigge'nin Notları. Rilke. 7.5 lira.
13. Merdivenin Dibindeki Gülümseyiş. H. Miller. 2 lira.
14. Küskün Kahvenin Türküsü. McCullers. 4 lira.
15. Büyüyen Taş. Camus. 4 lira.
16. Varenka Olesova. Gorkiy. 6 lira.
17. Hawaii Hikâyeleri. Jock London. 5 lira.
18. Kuyudaki Zenci. Caldwell. 3 lira.
19. Düşkünler. Gorkiy. 4 lira.
20. Öğretmen Duyşen. Aytmatov. 3 lira.
21. Oğlum, Canım Evladım, Memedim. Nâzım Hikmet. 7.5 lira.

TÜRK ŞİİRİ :

1. Tragedyalar. Edip Cansever. 3 lira.
2. Virgülün Başından Geçenler. Ülkü Tamer. 3 lira.
3. Göçebe. Cemal Süreya. 3. lira.
4. Bakışsız Bir Kedi Kara. Ece Ayhan. 2 lira.
5. Divançe. Behçet Necatigil. 3 lira.
6. Saat 21-22 Şiirleri. Nâzım Hikmet. 2 lira.
7. Eski Toprak. Behçet Necatigil. 3 lira.
8. Üvercinka, Cemal Süreya. 3 lira.
9. Dört Hapisaneden. Nâzım Hikmet 8 lira.
10. Elleri Var Özgürlüğün. Oktay Rifat. 3 lira.
11. Çağrılmayan Yakup. Edip Cansever. 3 lira.
12. Rubailer. Nâzım Hikmet. 2 lira.
13. İçime Çektiğim Hava Değil Gökyüzüdür. Ülkü Tamer. 2 lira.
14. Memleketimden İnsan Manzaraları. I. Nâzım Hikmet. 6 lira.
15. Memleketimden İnsan Manzaraları II. Nâzım Hikmet. 8 lira.
16. Memleketimden İnsan Manzaraları III Nâzım Hikmet. 6 lira.
17. Memleketimden İnsan Manzaraları IV. Nâzım Hikmet. 5 lira.
18. Memleketimden İnsan Manzaraları V. Nâzım Hikmet 8 lira.
19. Âşıkane. İlhan Berk. 3 lira.
20. Ortodokslukfar. Ece Ayhan. 3 lira.
21. İki Başına Yürümek. Behçet Necatigil. 3 lira.
22. Evler. Behçet Necatigil. 3 lira.
23. Yaz Dönemi. Behçet Necatigil. 3 lira.

DÜNYA ŞİİRİ :

1. SEÇME ŞİİRLER. Rimbaud. 3 lira.
2. FENER, GECE VE YILDIZLAR. Wolfgang Borchert. 3 lira.
3. CATHAY. Ezra Pound. 3. lira.
4. AĞIZDA BİR SEVİ. Eluard. 3 lira.
5. BİR AŞK KIRGININ ŞARKISI. Guillaume Apollinaire. 3 lira.

GÜNÜMÜZÜN ŞAİRLERİ :

1. BLAISE CENDRARS. Seçmeler. 7.5 lira.
2. DESTANSI ÖYKÜ. Yorgo Seferis. (Nobel 1963). 2 lira.

OYUN DİZİSİ :

1. FERHAD İLE ŞİRİN. Nâzım Hikmet 3 lira.
2. DOĞUMGÜNÜ PARTİSİ. Pinter 4 lira.
3. SABAHAT. Nâzım Hikmet. 5 lira.

ANTOLOJİLER :

Memet Fuat'ın Seçtikleri

1. TÜRK EDEBİYATI 1963. 7.5 lira.
2. TÜRK EDEBİYATI 1964. 7.5 lira.
3. TÜRK EDEBİYATI 1965. 7.5 lira.
4. TÜRK EDEBİYATI 1966. 10 lira.
5. TÜRK EDEBİYATI 1967. 10 lira.
6. TÜRK EDEBİYATI 1968. 10 lira.

BRİÇ KİTAPLARI :

1. BRİÇ. C. H. Goren. (4. baskı). 5 lira
2. ULUSLARARASI BRİÇ YASALARI. (2. baskı). 2 lira.

DE YAYINEVİ. VİLÂYET HAN. KAT 2. CAĞALOĞLU